

LE MONDE. diplomatie kurdî

Sibat 2011 - Hejmar 15

www.lemonde-kurdi.com • info@lemonde-kurdi.com

24 Rûpel

Camille Sarret

Li welatên Asyayê, Mexrebê û li welatên din yê Afrîkayê rewşa tevgerên feminist çî ye? Gelo ev tevger jî têkoşîna neteweparêz derhatine?

► R. 7

Cathy Fourez

Her çîrokeke jiyânê yekane ye, lê belê yê feqîran dişibin hev; tenê di vegotinên wan de, mîrateke hevpar a xiraker xuya dibe. Li zindana Santa Martha Acatitla ya Meksîkayê rewşa jinan...

► R. 8

Maurice Lemoine

Amerîka Latîni çîma çav berda Rojhilata Navîn? Piştî Kuba, Venezuela, Nikaragûa û Kosta Rîkayê kîjan welatê Latîn Amerîkayê di dorê de ye ku Filîstînê binase?

► R. 9

Marc Lavagne

Çîroka serhildana Başûrê Sûdanê kengê û çawa dest pê kir? Gelo hêviya di çarçoveya dewleteke yekpare de, mafê wekhevîya tevahîya sûdaniyan, mir?

► R. 10

Sébastien Guex

Gelo bi rastî jî dawîya sira bankayên swîsreyî tê? Ev sir di navbera welatan de dibin sedemê kîjan pîrsgirêkan. Washington çîma ji Bernê gilî û gazindan dike?

► R. 22

KURDÊN SÛRÎYÊ

Hişyarîya bi xwe, di navbera nasnameya niştimanî û neteweyî de

MARWAN OTHMAN *

Navendîbûna nebeşdarîyê, asoyeke giştîyane

Di bin sîwaneke siyasî a berfireh de, ku wan velû dike, dijîn. Sîwan, weke gumanekê, xwe li ser hebûna wan a dîrokî vedigire. Di gumana hebûna xwe de, kurdên Sûrîyê dixwestin ku xwe li qada siyasî û qanûnî peyda bikin. Dergeh girtî bûn. Hişyarîya xweyîni, ya "bi xwe", di hokar, merc û pêvajoya afirandinê de pîrsgirêkane bû.

Ji damezirandina dewleta Sûrîyê ta roja îro xweyîna kurdên Sûrîyê ya rewa û zagonî pêk nehatiye an wan nedikarîbû pêk binin. Tarîfîyê mezîni li ser wan hatibû vegirtin an nikarîbûn şanên hebûna xwe diyar bikin. Çavên wan li aliyên din ên sînoran diman. Bi qasî ku sînor li ba wan dibûn nêrgizên hêviyan, ji bo hêz û navendîkirina qad û asoyê karê wan re jî dibûn herifandinek berdewan. Nasnamene firehali û heya radeyeke mezîni li dij hev û pîrsgirêkane ew dorpeç dikirin. Bi qasî ku ew nasname gerekîya xwe ya dîrokî-komelayetî di nîr û hoyên hebûna wan de didîtin, ew qas jî qelsî û kêmbandorî davêtin nav liv û tevgera wan. Nasnameya xwe bi sînoran re di hûnandin û sînor, di bendewarîyên wan de, dibûn spîdeya hilatîna dîrokeke nû.

Gava ku kurdên Sûrîyê nikarîbûn xwe bi xwe bibînin, xwe di birayên xwe yê li aliyên din ên sînoran de didîtin. Gava ku wan nikarîbûn hebûna xwe ya siyasî di cografîyê siyasî a nû têtê damezrandin de, bi dest xîni, bi awayîne dastanî hebûna xwe ya neteweyî parastin û heya radeyeke mezîni hebûna xwe ya xwezayî di herêmên xwe de berdewam kirin.

Komelgeha navxweyî û nasnameya neteweyî

Desthilatdarîya komelgeha navxweyî li Rojhilata Navîn, bi gelemperî li ser bîngeh û binyadên ol, êl û malbatê û li gor pêdiviyên wan tê ava kirin. Dema ku dewlet bi sazî û dezgehên xwe ve tunebe an kêmbûn û bandor be, rola serekî di komelgehê de dibe a komelgeha navxweyî. Ev yek dibe sedem ku bîr û boçûn li gor vê pêkhatina civakî-siyasî ya serdest werin bi sînor kirin an – bi awayekî ji awayan- rengvedana vê pêkhatîni bîni.

Herêmên kurdan li Sûrîyê, berî herîfîna Împeratoriya Osmanî, bi herêmên kurdên bakur ve girêdayî bûn. Ji ber hemû herêmên kurdan li Sûrîyê dirêjahîya herêmên bakur in û em dikarin koçberî û cihguhertina kurdan ji navçeyekê bo yeke din tê bigihêjin û em dikarin bandora mezîni û dîrokî ya ku serkirde û ronakbîrên bakur (1) li kurdên başûr kirine, şîrove bikin. Berî ku sînorên avakirî di nav herêmên kurdan de, akamdar bibin, civaka kurd li Sûrîyê, bi hemû nîrx û bîngehên xwe ve wêneyek ji komelgehên beşên din ên Kurdistanê bû.

Komelgeha kurd, heya destpêka sedsala 20ê di bin bandora hizir û ramanên ol û êlperestîyê de bû û dam û dezgehên navxweyî ji yê hikûmeta navendî desthilatdartin bûn, tevî ku -gelek caran- ew dibûn destê navxweyî yê desthilatdarîya hikûmeta navendî.

Di dawîya sedsala nozdehê û destpêka sedsala bîstê de, hîn jî jîyana civakî li piraniya navçeyên kurdî li Sûrîyê -ya ku dîv re wek welat û dewlet hate damezrandin- xwedî taybetmendiyên komelgeha koçerîyê bûn. Tevî ku hin navçeyan jîyana koçerîyê ji mêj ve derbas kiribûn jî, lê bandor û akama wan li ser komelgehê kêmbûn.

► R. 4

LI CÎHANA EREB PÊLA ŞOKÊ

Dema ku agir bi fitîla çîrûskê ber bi barûdê ve dibe, dikeve, xuya nake. Li Tûnisê ev agirê bi fitîlê ve nêzî mehekê şewitî û paşê Zeynelabîdîn Bin Elî ji textê desthilatdarîyê anî xwarê: nûçegihanê Le Monde diplomatie yê taybet birêveçûna rûdanan heta bi encamê şopand. (Olivier Piot, rûpel 14). Wê çî biqewime? Hebûn û koza sereke ya serhildana Tûnisê ango spontanbûna gelo wê têrê bike ku

statukoya aborî û civakî serûbinî hev bike (Hicham Ben Abdallah El Alaoui, rûpel 18, û Amin Allal, rûpel 16)? Li Misirê hêrsa civakî ya ku bi agirê Tûnisê gur û geş bû, desthilatdarîyê neçar dike ku manevrayan bike (Sarah Ben Néfissa, rûpel 21). Li Cezayîrê, tevî tepisandin û darê zorê jî serhildanên piçûk zêde dibin (Kader A. Abderrahim, rûpel 20).

Ji TÛNISÊ HETA MISIRÊ, Ji SÛRÎYÊ HETA YEMENÊ

Gava rejîmên ereban dihejin

RIZA DÎNÇ

Ji Bakurê Afrîkayê heta Rojhilata Navîn gelek welatên ereban ji serdemeke bi xirecir derbas dibin.

Protestoyên bînavber yêni ku di dawîya salên derbasbûyî de li Tûnisê dest pê kirin û her ku çû veguheziyan berxwedaneke sîvil, kir ku serokdewlet Zeynel Abidin Bin Alî ku 23 sal bûn li ser desthilatdarîyê

bû welêt biterikîne. Xwepêşandanên ku bi navê "Şoreşa Yasemîn" jî tê bi nav kirin, di maweyeke kurt de, di serî de li Misirê, li gelek welatên ereban belav bû. Kursiyê serokdewletê Misirê Husnu Mubarekê ku ev 30 sal in desthilatdar e, hejiya. Ji Cezayîrê heta Urdu, ji Sûriyeyê heta Yemenê, li gelek welatên ereban, bi sedema ku protesto bêne kêmbûn, di kabîneyan de guherîn tene kirin, sozên bi rengê,

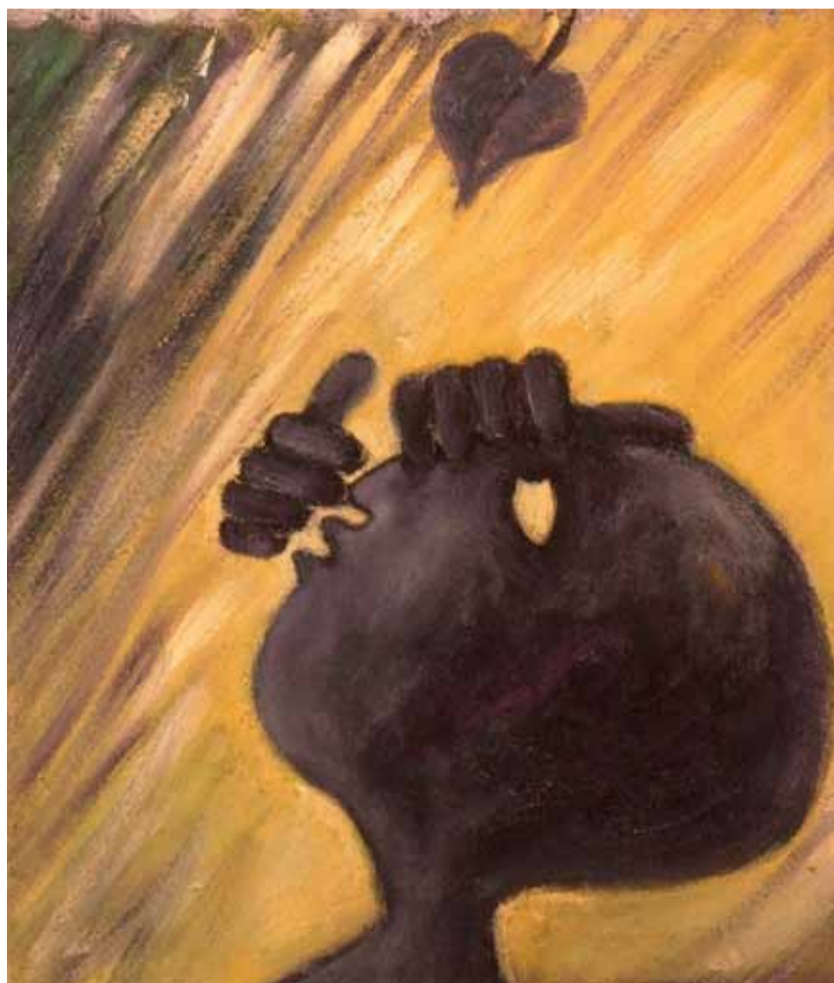
"cara bê em nabin berendam" tene dayîn, behsa pêkanîna reforman tene kirin.

Ev geşedanên ku li Bakurê Afrîkayê û Rojhilata Navîn ji nişkave pêk hatin û kes ne li benda wan bû, li hinek deveran wekî "Şoreşa Ereban" tê bi nav kirin û tê nîrxandin ku ev yek wê li ser rejîmên li herêmê bandora domînoyê pêk bîne. (1) Dîsa li gor hinek nîrxandinan, paralelîyek di navbera wan bûyeran û rûxandina Bloka Rojhilat ku di dawîya salên 1980yê de pêk hat, heye û şîrove tene kirin ku heye dîktatoriyên li Rojhilata Navîn jî bi vî awayî jî holê rabin. (2)

Li Bakurê Afrîkayê û Rojhilata Navîn karakterên wek hev ên rejîmên ereban

Dewletên ereban ku xwepêşandanên protestoyî bi awayekî gur û geş lê pêk tene, xwediyên strukturên sosyo-ekonomîk û rejîmên siyasî ne ku gelek dişibin hev. Urdu û Fas ne tene de, nêzî tevahîya welatên Bakurê Afrîkayê û Rojhilata Navîn, bi rêveberiyên komarî yêni ku xwe dispêrin sistemeke serokatîya otorîter û xurt, tene bi rê ve birin. Ev rêveberiyên ku piraniya wan bi derbeyên leşkerî hatine ava kirin, hê jî di bin vesayeta olîgarşîya leşkerî de ne û bi piraniya jî rejîmên otokratîk in ku xwe dispêrin yekpartîtiyê. Li Tûnisê Zeynel Abidin Bin Alî, Li Sûdanê Omer El Beşîr, li Yemenê Ali Abdullah Salih, rasterast bi derbeyên leşkerî hatin ser desthilatdarîyê. Li Sûriyeyê Beşar El Esed, kete cihê bavê xwe General Hafiz Esed ku berê bi piştgirîya artêşê, bi riya derbeyê hatibû ser kar. Li Misirê Husnu Mubarek, kevnegeneralek bû û hê jî bi piştevaniya artêşê, desthilatdarîya xwe didomîne.

Li van welatên ku mafên siyasî bi her awayî tene sînor kirin, bînavbir rejîmên rewşa awarte tene pêk anîn, partiyên cihêreng an jî dijber tene qedexe kirin û rê li ber beşdarîya wan a hilbijartinan tê girtin, parlamentoyên heyî bi piraniya wekî organên yekdeng

FEWZÎ BILGE: Payîz V, Boyaxa rûnî li ser tûwalê, 40 x 38 cm

► R. 6

Almanya: 4,50 €
Awûstûrya, Belçîka, Fransa, Holanda: 5,00 €
Britanya: 4 £, Danîmarka: 40 DKK, Norwec: 40 NOK,
Swêd: 50 SEK, Swîsre: 6,50 CHF, Tirkiye: 7 TL

J I Ç A P E M E N Î Y Ê

Hizbullah, PKK û hikûmeta AKPyê

Piştî ku di xala 102. ya Qanûna Cezayî ya Tirkîyeyê de guhertin hat kirin û maweyên destesermanê hatin bisnor kirin, ji lê çileyê û vir ve gelek endamên Hizbullahê jî hatin berdan. Di nav wan kesên berdayî de, rêvebirên pêşîkêş yê ve rêxistinê Edip Gümüş û Cemal Tutar jî hebûn ku piştî demeke kurt xwe dan alî û neçûn qereqolan û îmze jî nedan.

Hevdem di 15ê çileyê de Ajansa Nûçeyan a Firatê (ANF) nivîsand ku Hizbullahê li hember PKKyê agirbestek ragihandîye û gotiye ku "heta ku kêr negihîje hestî" ew xwe ji êrişan dûr dihêlin û ji peymanan re jî vekirî ne. Vê serbestberdanê gelek şîrove û rexneyên li dijî hikûmeta AKPyê û dadgerîya tirk jî digel xwe anîn. Herweha hat îdîa kirin ku AKP digel Hizbullahê peyman daniye.

AKP, ji mêj ve ye li Kurdistanê li dijî tevgera azadîxwaz a kurd, îslamîzasyonê bi kar tîne

Di nivîsê de wekî din tê nîqaş kirin ku AKP dê ve yekê li gor berjewendîyan biguherîne. Nivîs weha didome: "Bê guman AKP, li dijî tevgera azadîxwaz a kurd, li Kurdistanê îslamîzasyonê ji mêj ve bi kar tîne, daku dengên xwe zêde bike û dê mîllîtanîzma îslamî ya ku bi serbestberdana endamên Hizbullahê careke din vejiya, bi kar bîne." Di dawîya nivîsê de tê gotin: Hêviya AKPyê ew e ku Hizbullah li dijî tevgera kurd jê re bibe alîkar. Ji aliyê din jî, di 14ê çileyê 2011ê de beşa BBC ya brîtanî beşa tirkî hevpeyvînek digel Gareth Jenkins, di warê rêxistinên çekdar ên li Tirkîyeyê bispor, weşand. Birêz Gareth di hevpeyvînek de dibêje ku serokê heqîqî ê Hizbullahê li Ewropayê dijî û ev rêxistin dê digel kadroyên xwe ku ji girtîgehên hatine berdan, xwe ji nû ve organîze bike, lê belê ne diyar e ka ev kadroyên serbestberdayî dê bikarin xwe hinî stratejiya nû ya Hizbullahê ku bêhtir sîvîl e, bikin.

Hizbullah êdî bêhtir nasnameya kurdî dide pêş û herçend di dema avakirina rêxistinê de qala kurdîtiyê nedîhat kirin jî, niha di xebatên xwe de zimanê kurdî digel zimanê tirkî bi kar tîne

Şarezayê brîtanî wekî din dibêje ku Hizbullah bi PKKyê re di nav pêşbirkê de ye ku bandora xwe li ser xelkê zêde bike û ji ber vê yekê daku piştgirîya xelkê werbigire giranî dide nasname û neteweperestîya kurdî. Goya mebest ew e ku îslam û neteweperestîya kurd bîn tevlihev kirin û Kurdistan wekî ku di dîrokê de weha bû, di nav cîhana îslamî de bikin xwedî îtîbar.

Hizbullah herweha Sa'îdê Nursî jî wekî avakarê ruhanî ya rêxistinê nîşan dide û bi vî avayî hilweşandina bandora Fetullah Gülen a li Kurdistanê ji xwe re dike armanc. Gareth Jenkins dibêje ku li Kurdistanê têkoşînek di navbera PKK û tevgera Gülen de heye û niha Hizbullah jî, tev li vê yekê bûye.

Gareth Jenkins guman dike ku di hilbijartinên 2011ê de, ji ber ku Hizbullah bi rêxistinên xwe yê civaka sîvîl ve xwedîgirseyekê ye û dikare li hember AKP û BDPê ya sekuler bi namzetên xwe yê serbixwe bikeve hilbijartinan.

Li gor daxuyanîyên serokê PKK Abdullah Öcalan ku tê de gotibû serbestberdana endamên Hizbullahê karê plankirî yê dewleta tirk e, ew dixwaze vê rêxistinê li dijî PKKyê bi kar bîne, Jenkins dibêje ew bawer nake ku ev tişt hatibe plan kirin, lê belê mumkin e, çawa ku li Filistinê Hamas li hember El Fetih derketibû, li Tirkîyeyê jî Hizbullah li dijî PKKyê rola Hamasê bilize.

Heger Hizbullah û PKK mîna salên 90ê şer bikin, ji vê yekê herî zêde dewleta tirk dê sûdê werbigire. Ji ber ku ev yek hêza her du alîyan jî dişkêne, dê bi kêrî tevgera Gülen jî bê.

Lê li ser gotina xwe zêde dike û dibêje, Hizbullah dikare bêhtirî PKKyê li nav bajaran tev bigere û PKK hertim xwe ji şerekî li dijî Hizbullahê dûr hiştiye. Di dawîya hevpeyvînek de pisporê brîtanî dibêje ku PKK di warê hucreyên bajarî de bi qasî Hizbullahê jêhatî nîne û giraniyê dide rêxistina girseyî ya civakî. Lewma hertim hêzên dewletê pir bi hêsanî karibûne wek sîxur bikevin nav wan, lê belê Hizbullah jî bo deşîfrenebûna ragihandina xwe, di nav hewldanekê mezin de ye.

Sûdan û Kurdên Îraqê

Divê îraqî kurdan wekî kesên ji xwe bibînin û mafên wan ên destûrî nas bikin. Yan heger hewlê bidin ku pirsgirêkê bi riya şer û zextê çareser bikin, wê demê ya li Sûdanê bûye, dê li Îraqê jî çêbibe.

Piştî referandûma li Sûdanê, di 19ê çileyê de rojnâmeya Rûdawê hevpeyvînek digel serokwezîrê berê yê Herêma Kurdistanê Nêçîrvan Barzanî kir.

Di hevpeyvînek de serokwezîrê berê bi bîr dixwe ku li gor madeya 140ê a destûra Îraqê diviyabû di sala 2007ê de referandûma li ser Kerkukê bihata li dar xistin, lê ew yek pêk nehatiye û koalîsyona Kurdistanê dozê dike ku referandûm di nav du salan de an ku di sala 2012ê de bê li dar xistin. Serokwezîrê Îraqê Nûrî El Malîkî jî di vî warî de digel kurdan hevber e. Wî wek din gotiye ku heger pêkneanîna referandûmê tê wateya bînpêkirina destûra welêt, ew dê hemû riyên guncaw ên siyasî û hiqûqî bi kar binin daku referandûm pêk bê. Nêçîrvan Barzanî li ser gotinên xwe zêde dike: "Ji ber ku ev mesele rasterast bi aştî û pêşveçûna Îraqê re têkildar e, divê Dewletên Yekgirtî yê Amerîkayê jî di pêkanîna referandûmê de îsrarê bike."

Barzanî herweha dibêje "ji niha û pê ve, ji serokdewlet Celal Talebanî heta hikûmeta herêmî, peywira hemû kurdan e ku di warê sepandina vê referandûmê de digel hukûmeta navendî hevkarîyê bikin".

Sebarek bi rewşa li Sûdanê jî serokwezîrê berê dibêje ew pê kêfxweş e ku nemaze li welatekî ereb ê misilman kêşeyeke nijadî- neteweyî bi riyên şariştanî tê çareser kirin. Wî herweha daxuyanîyên rewşenbîrên ereb ku tê de ji ber nebûna edaletê doza lêborînê ji sûdaniyan û kurdan dikin, bi erênî dimixîne û dibêje ev yek hişdariya rewşenbîran nîşan dide. Barzanî di dawîyê de weha dibêje: "Ji sala 1992ê û vir ve, di çarçoveya mafê çarenûsî de gelê kurd li Îraqê jî xwe re federasyon hilbijartiye û digel parçeyên din ên Îraqê di nav aştîyê de

Hîn ne dereng e!

Hûn dikarin salnameya bi zimanê kurdî û bi wêneyên şewekarên kurd yê bi nav û deng bikin:

Ebada biçûk: 5€ + heqê postayê
Ebada mezin: 10€ + heqê postayê

LMd_{kurdi}

Le Monde diplomatique kurdi
Ji aliyê Independent
Kurdish Media Group GmbH
ve tê weşandin

INDEPENDENT KURDISH
MEDIA GROUP GMBH

Carnotstr. 4
10587 Berlin / Almanya

Lijneya Weşanê
Murad Satik
Riza Dînc

Le Monde diplomatique kurdi

Redaksiyona Zimanî
Mahmûd Lewendî
Remzî Kerîm

Alfîkarên vê hejmarê
Yado Ciwan
Celîl Kaya
Semra Polat
Ergûn Yetkîner

Revîzyona Wergeran
Simko Destan
Luqman Guldivê

Berpîrsê Hunerî
Hasan Huseyîn Devecî

Designer
Fabio Biasio

Webdeveloper
Erhan Yekta

Tel: 00 49 (0)30 330 990 420
Fax: 00 49 (0)30 330 990 429

info@lemonde-kurdi.com
www.lemonde-kurdi.com

ABONETÎ

Independent Kurdish
Media Group GmbH

Berliner Volksbank
Konto: 2284 123 010

BLZ: 100 900 10
IBAN: DE78 1009 0000
2284 1230 00

BIC/SWIFT: BEVODEBB

Abonetiya Salane:

Almanya: 50 €
Derveyî Almanayê: 60 €
Abonetiya dijital: 20 €

Le Monde diplomatique

Damezrîner
Hubert Beuve-Méry

Birêveberê giştî
Serge Halimi

Sernivîskar
Maurice Lemoine

Çîgirên Sernivîskarî
Martine Bulardî
Philippe Rivière
Anne-Cécile Robert

Redaksiyon
Alain Gresh
Mona Chollet
Pierre Rimbart
Dominique Vidal

Birêveberê hunerî
Alice Barzilay

Dokumantasyon
Olivier Pironet

Sekreter
Sophie Durand
Monique Salomé

Tel: 00 33 (0) 153 94 96 01
Fax: 00 33 (0) 153 94 96 26

1-3, rue Stephen-Pichon,
F-75013, Paris, France

SÛDAN

Li Başûrê Sûdanê
kronîka serxwebûnekê

MARC LAVERGNE*

Serhildana Başûrê Sûdanê, berî danezana serxwebûna welêt a 1ê çileyê 1956ê, tîrmeha 1955ê dest pê kir. Tabûra ku garnîzona bajarê Torîtê stand, li ber sîbayên xwe rabû. Vê yekê bi vî rengî reda başûrê ku şênîyên wê animîst û xirîstîyan in, jî derbirî, lewma wan dît ku kilitên welêt ketin destê elîteke bakurparêz a ku hevgera dagîrkeran bû û dixwest nasnameyêke bi tenê ereb û misilman li ser tevahiya Sûdanê ferz bike.

Şerî bi navê tevgera Anyanya ("jehra mîr") dest pê kir û heta bi sala 1972ê dewam kir. Di çarçoveya şerê sar û şerê di navbera welatên ereb û Îsrailê de Dêr, Etyopyaya Negus (melikîtyê) û Tel Avîvê destek dida ve tevgerê. Serxwebûnxwaziya başûrê weke îfadeya xetê qelşa di navbera Rojhilat û Rojava, cihana ereb û Afrîkaya reş, Xirîstîyanî û Îslamê de hat dît. Xirîstîyanên hê nû di encama xebatên mîsyonên katolik û protestan ên li deverê ji sedsala 20ê bi cih bûyî de qulipî, bi zorê %20ê serjimara başûr pêk dianîn û li beramberî wê piraniya serjimara herêmê ji bawermendên dînên ji rê û resmî pêk tê û hindikahiyeke misilman (nêzî % 5ê tevahiya serjimara) heye. Vê dubendîya dawî, tevî wê rastîyê jî xwe îfade dikir. Li gor partîzanên wê yên li derve, serxwebûna Başûrê Sûdanê diviyabû yan bike ku pêşketina Îslamê li Afrîkaya reş were asteng kirin, yan jî bibe sedem ku cihana ereb û nexasim Misîra nasîrî ya ku piştî bîlîbûnê û berxwedana filistinî digirt, berepaş bibe. Ew herweha jî Afrîka û ji koloniyên Brîtanîyayê yên li rojhilatê Afrîkayê, durgirtina Yekîtîya Sovyetan weke navgînekê dihat dît. Ev koloniyên behsa wan hat kirin, di destpêka salên 1960î de serbixwe bûn.

Lê belê, di rastîyê de, armancên tevgera Anyanya – newekhev û birêvebirîyeke wê ya siyasî ya xurt nîne – yekdem nebûn. Başûrê Sûdanê erdekî fireh e 650 000 km² ye û ji gelek herêman pêk tê û bi peywendîyên xwe yên bi du qutbên cazîbeyê ango bakurê Sûdanê û Rojhilatê Afrîkayê re ji hev cihê dibin.

Rêlibergirtina erebkirinê

Ya dariçav ev e:

- "Başûrê Başûr" ango Ekwatoriya ya ku seranserê sînorê ji Komara Navenda Afrîkayê (KNA) heta bi Etyopyayê dirêj dibe. Li wê herêma daristanên tropîkal yan jî deştên têr dar, bi piranî komên piçûk ên cotkaran dijîn. Li wê herêmê gelên serjimara wan pir ên mîna Zandeyan (nêzî 2 milyon mirovan) jî hene ku li ser xetê di navbera KNA û Komara Demokratîk a Kongoyê (KDK, berê Zaîre bû) de li her du alîyan in. Mîrov dikare koçerên sewalan xwedî dikin yên ku li deverên herî hişk û zuwa yên mîna Toposa ya li rojhilatê diçin û tenê jî li wan zêde bike. Dora wê herêmê nexasim beşa wê ya navendî, ji aliyê dagîrkerî ve gelekî hatibû girtin: hebûna mîsyoneran, li wir perwerde û peywendîyên bi koloniyên brîtanî yên Kenya û Ûgandayê re hêsan dikir. Kadroyên tevgera Anyanya jî ji wê elîta

ku encama kolonîzekirinê ye, peyda bûn. Vê tevgerê ewqasî berê xwe dabû rojhilatê Afrîkayê ku siyaseta brîtanî ya "closed districts" (wilayetên girtî) tevahiya danûstandin û çûnûhatina di navbera bakur û başûr de heta sala 1947ê qedexe kir. Londonê dixwest, ji aliyê bazirgan û waizên ji bakur tên ve, erebkirin û misilmankirina başûr asteng bike;

- Li bakurtir, herêmên Nîla Jor û Bahr el-Xezal hene, her du herêmên li dora deşta kûr a çiravî ya Nîla Jor ji aliyê Nîla Spî û çem û rûbarên wê ve tene avdan. Ji destpêka sedsala 19ê ve tîkiliya wan bi Xartûmê re heye. Xartûm bixwe sala 1824ê li cihê ku çemên Nîla Şîn û Nîla Spî digihin hev hat damezirandin. Fatihên misirî di çem re ji bendên giyayên diherikin ango suddan derbas bûn, sala 1840ê gihîştin Gondokoroyê û ev herêm li bazirganîyê vekir ku ev bazirganî jî bi ticaretxaneyên osmanî û ewropî zindî dibûn. Li rojava, di deştên Bahr el-Xezalê de, heta bi salên 1870yê nêçîra koleyan a ji bo bazarên Misirê û Stenbolê gihîşte asta xwe ya herî jor. Li dora paytextê herêmî Wauyê û navendên din e bajarî

yên çêdibûn, xelkekî soryaz e ji kole, koleyên azadkirî û eskerên dînê îslamê û zimanê erebî ya cihoka xwe di nav wan de çêkirî, bi pêş diket. Ev cihana nû her çû bêhtir di nav qada aborî, çandî ya bakurê Sûdanê de bi cih bû. Paşê, sala 1960ê ji navbera brîtanî avakirina rîyeye hesinî ya ji Wauyê heta bi Xartûmê, wê girêdana bi navîkê ve zexmtir dike.

Hêviya di çarçoveya
dewleteke yekpare de,
mafê wekhevîya tevahiya
sûdanîyan, mir?

Bi giştî, başûr di warê dîrokî û aborî de bi peywendîyên xwe yên bi bakur re –ji nêzikbûna çandî bêhtir ji ber sedemên cografîk– ne wekhev xuya dikir. Ev yek bê guman rave dike ka ji bo çî peyman a aşîyê ya li Addîs Abedayê sala 1972ê hatî mohrkirin, bi xweserîyê fireh a ji bo başûr bi encam dibû, lê belê erkên desthilatdariyê yên navendî di destê bakur de diman.

Vê tecrûbeyê xweserîyê ya bi parlemanek û birêvebirîyêke li Jubayê

bicîhbûyî, bi kelecane destpêkirî, lê belê wê di demeke kurt de ji ber daxwaza Xartûmê ya "parçe bike û bi rê ve bibe" vemirî. Ji sala 1977ê û pê ve li dijî tawîzên dayî başûriyan, gelek tedbîr hatin girtin: dabêşkirina başûr li ser sê herêman (Ekwatoriya, Bahr el-Xezal û Nîla Jor), îndekskirina "dinkakratîyê" (1) ya dît ku ji herêmên karmendên bi eslê xwe dînka, bêparhiştina başûr ji kar û hatina ji petrolê û hwd.

Dema ku gulana 1983yê albay John Garang –kevnepartîzanê Anyanyayê yê di artêşa nîzamî de bicîhbûyî– pêşengîya serhildaneke nû kir, manifestoya damezirîner a Tegera ji bo Azadiya Gelên Sûdanê (SPLM, li gorî tîpên destpêkê yên navê bi Ingilîzî) slogana cihêbûnê bi kar neanî. Daxwaza xwe dispart di çarçoveya dewleteke yekpare de, mafê wekhevîya tevahiya sûdanîyan, bêtir ku di navbera dîn û nijadên wan de cihêkarî were kirin. Vê jinûvedamezirandina Sûdanê li ser himên nû ku navê "New Soudan" (Sûdana Nû) wê lê bihata kirin, çî li bakur û çî li başûr, bang li tevahiya gelên marjînkirî yê welêt dikir û wê herweha bang li tevahiya ferdên li ber yekdestdariya eşîrên erebbûyî û misilmanbûyî yên gelîyê Nîlê ya li ser desthilatdariya siyasî, aborî û civakî-çandî ya Sûdanê radibin jî, dikir. Li başûr, wê para bêhtir nûnerîya pozîsyona gelên mezînan ên nîlî yên Nîla Jor û Bahr el-Xezalê ango Dînka, Nuer û Şîlûkan dikir û ne ya gelên piçûk ên Ekwatoriayê ku şerê pêşî yê azadiyê dabûn dest pê kirin.

Gelo, tebaxa 2005ê di qezayeke helîkopterê de bi mirina Grang re peyama Sûdana Nû jî vemirî? Bawerîya wê ya bi yekparebûna Sûdanê ku îro li başûr qet behsa wê nayê kirin, li

herêmên marjînkirî yên li bakur û li navendên bajarî ango cihê di bin bandora şer û dewlemendiya petrolê de tevlihevbûn bi lez e, hêviyêke mezînan jî bi mirovan re çêkiribû.

Sê herêmên xwedî statuyêke taybet, deverên derbasbûnê yên di navbera bakur û başûr de jî ji wan xalan in ku di siberojê de mumkin e bibin sedema pirsgerêkan: Nîla Şîn, wilayeta Abyey û çiyayên Nûbayê. Xelkê van deveran tevlihev e, û tevî berdêlên gelekî giran jî SPLMê ji nivê salên 1980yê ve xwe li ser komên xweçihî yên li van deveran kiribû. Cihêbûna başûr a misoger e, bi rengekî dijwar pîrsa paşeroja van gelên li bakur derdixê pêş.

* Birêvebirê Lêkolînan li Navenda Lêkolîna Zanistî ya Neteweyî (CNRS) û li Navenda Lêkolîna û Belgekirinên Aborî, Hiqûqî û Civakî (CEDEJ), Qahîre/Xartûm.

Jêrenota wergêr: Ev peyvek e ku ji Dînka (navê etnîsîteyêkê) û kratîyê (desthilatdarî) hatiye çêkirin û balê dikşîne ser desthilatdariya Dînkayan. John Garang piştî wê dînkakratîyê digirt.

1 Di bin kontrola Misirê de ji 1821ê heta bi 1885ê, di bin birêveberîya lîdereki dînî Muhemed ibn Ebdellah e jêre Mehdi tê gotin, Sûdanê serxwebûna xwe bi dest xist. Sala 1898ê jî nû ve hat dagîrkirin û kete bin nîrê desthilatdariya hevpar a ingilîz û misirî. Armanca Misirê ew bû Sûdanê bi tevahî li erdên xwe zêde bike û desthilatdariya reel bi xwe di destê Brîtanîyayê de bû.

2 Bixwîne Alain Gérard, "Faux-fuyants au Soudan (Leylan û serabên li Sûdanê)", Le Monde diplomatique, tîrmeha 1984ê

Wergera ji fransî: Lokman Guldivê

FEWZÎ BILGE: Montaj V, Boyaxa rûnî li ser tûwalê, 30 x 30 cm

SÛDAN

Başûrê Sûdanê – dema damezirandina dewletekê hatiye

ANNE-FELICITAS GÖRTZ *

Piştî jimartina dengên referanduma 9ê çileyê 2011ê ya di bin çavdêriya Neteweyên Yekgirtî (NY) de pêk hat, dê Başûrê Sûdanê ku bi piranî xiristîyan e, fermî serbixwe be. Di rastiyê de ji derveyî daxwaza cudaxwaziyê ya Bakûrê Misilman hiç tiştêkî din tune ku şêkil dide dewleta dahatû ya ji 5 milyonan. Khartoum di encama referandûmê de herî kêrî sedî 60 beşdarîya hilbijartinan û sedî 51 deng ji bo cudaxwaziyê daxwaz dike da ku Sûdana Başûr mîna dewleteke serbixwe nas bike û pê re li ser bikaranîna kanîyên xwe yê petrolê bazarê bike.

Li paytexta Sûdana Başûr Cûba piştî şer, qaîdeya aborî ya neqanûnî (qanûna rojavayê dirinde) hikumferma ye: Mîna heywanên hesinî piştî felaketa agirekî mezin ji her quncikê ve îvestor û dewlemendên şer herikîn, hatin. Ew li pişt kepenkên giran rûdînen, pere diguherin, yan jî malên erzan ji Çînê tînin û difiroşin, di demeke nêzik de dibin xwediyên daîreyên luks. Avakirina tiştêkî civakî wan elaqedar nake. Bajarê ku li ser taxên hejar û avahiyên qilopilo par ve bûye li ser rêya transportê ji aliyê başûr, ji ser dewletên hawirdor Uganda, Kenya û Komara Demokratîk Kongo ve, tê xwedî kirin. Kamyon ji bo qezencê xwe bikin, rojane malên zarûrî tînin bajêr.

Gava mirov li ser vê rêyê ji bajarê Cûba derdikeve, welat rûyekî gelek cuda nîşan dide. Avakirina rêyan û guhertina pirên ku ji aliyê şer ve hatine xirab kirin, ji aliyê dezgehên alîkar yê DYA ve tînin çêkirin, lê ev yek wiha ye, mîna ku heroroj ji nû ve ava bikin. Giyayên dirinde xwe berdidin heta ser rê, xweza bi xetên şewatê û birînên şer ve vegirtî ye; dîmen hîn demeke dirêj xwe ji birînê xilas nake. Makîneya mayinger dikeve nav kursê, li ser zeviyên ku bi saetan tînin dorpeçkirin, mayinger dixebitin, jin û mêr bi çîzme, rûyên wan bi kumên qeynaxê veşartî, bi gavên gelek hêdî li ser zemîne dimeşin. Erdê santîm bi santîm dikolin û ji mayinên gilover û ji tîlên hesin yê dipekin (Drahtmienen) ku li her derê belav bûne, mayinên pepûle yê ku gava zarok bi kêf wan kişf dikin, diteqin û wan difirînin hewayê. Karkerek di rojekê de dikare neh mêtêrkare çêbike.

Eastern Ekuatoria (Ekvatora Rojhilat), yek ji neh herêman e û digihîje sînorê Ugandayê. Herêma Magwi Country li vê derê ye. Navenda wê taxa Magwi bi tirimbêlê çar saet ji Cûbayê dûr e. Hema bêje niştêciyên wê derê tu caran neçûne bajêr. Li dibistana navîn ya ku berî sê salan bi pereyên alîkarên biyanî ji nû ve hatiye ava kirin, ji pêncsedan zêdetir şagird hene. Şanzêh mamoste di destên wan de şiv lêpirsîna dersan dikin. Ji rewşa şagirdên di nav heman ûnîformayên dibistanê yê kesk de ku ew tenê wek ûnîforma dixuyên, mirov ferq dike ku ew di bin zextê de ne. Keç li ser rê, li pêş tirimbêlên ku derbas dibin, radiwestin û mîna şagirdên wezîfedar ên dema berê, heta erdê xwe ditewînin. Xaniyên wan klubbeyên

kerpiç yê gilover li çep û rastên rê ne, ew danê dereng yê rojê bi sivnîkan dimalin û bi tenekeyên zer li ser serên xwe avê ji birê tînin. Li Magwîyê ne borîyên avê ne ji ceryan hene.

Di avahîyê yekodeyî de zatê komîs(yon)er rûdîne ku ew li her herêma îdarî, ji aliyê politîk kesê herî girîng e. Kî bê vê derê divê li benda wî bimîne. Zatê alî bixwe bejindirêj e, ûnîformaya ûtîkîrî lê ye û ev yek nîşaneyê endametiya wî ye ku ew têkoşerê Artêşa Rizgarîya Gelê Sûdanê ye (Sudanese People's Liberation Army-SPLA). Pêwîstîya wî di derenceya yekemîn de bi pereyan heye, ji ber vê yekê, ji şirketên peredar yê biyanî gelek hez dike ku hejmarek zêde ji wan li herêmê hene û sedema vê yekê hêsan tê fam kirin: Ew wan wek hedefa hêrîşê dibîne û hewl dide, bi çî taktîkan feyde ji wan werbigire. Buroya wî ya tarî bi maseyê giran hema bêje tîjî bûye. Li dawiyê podyûmeke, ew cîyê ku pal daye rûniştîye, yekmaseyî û kursiyê xebatê heye. Plansaazî ne karê wî ye, ji bo vê yekê bang li karmendê xwe yê birêveber dike. Ew tê û li teniştaya wî di navbera kursiyên de cî digire – ne qîral, ne şîrik – û hewl dide ku pêşniyaza komîs(yon)er li gundekî li ser çiyayên berz finanskirina cîyê firoşgeh yan ji dibistanekê ku destûra komîs(yon)er gerek e, bi awayê diplomatîk bi sînor bike. Hewldaneke wêrek, ji ber ku derûniya komîs(yon)er guhêrbar e, dikare ji burokratekî henûn, xwe gelek zû veguherîne ser servaniya xwe.

Karmendê ku endazyarekî bi diploma ye, gava li ber derî be, ramana xwe serbest dibêje. Pirs ew e ku mirov bigihîje xelkê, bigihîje her kesekî/ê; divê mirov dijinan li hev bîne, ferasetê peyda bike, welew ku avasaziyên dewletê hîn ne di wê rewşê de bin jî. Li ser hezkirina mirovan dipeyve ku ew ji bo her modela dewletê bingehê misoger e. Ew xiristîyan e û gava bi kesekî/ê re tenê dipeyve, îma dike ku ew ê zêde li ser karmendiya xwe ya li gund nemîne. Pêwîstî bi wî ji bo qedemeyên bilindtir heye, ji ber ku ji bo dewleta dahatû kêrî kesên perwerdebûyî hene.

Aktorên wek wî divê berîya referandûmê fikir bidin niştêciyan ka dengên wan ji bo serxwebûnê çiqas girîng e. Tevlihevîya komên gel yê li navçeya Magwi ku ji eşîrên Acholi û Madi pêk tînin, bi ser de hindikahiyên Lulobo, Latuka û Bor-Dinka, rewşê zor dike. Bi ser de jî penaberên bi paş ve vedigerin, dibînin ku parçeyekî zeviyê wan ê hebû jî, ji aliyê kesên din ve hatiye dagîr kirin, ev yek narehetiyê peyda dike. Çi van mirovan hemûyan bi hev re girê bide, pêwîstî bi ronîkirina wan li ser wate û armanca dewletê heye. Lavakirînen hestiyar yê serokê Sûdana Başûr Salva Kiir wek vîzyonên diwaroşê kêrî alîkar in: "Şehîdên me bê sebeb neketine. Temamkirina afirendêriya wan a mezin li ser me ye! Hinek behsa cudabûnê dikin, hinekên din dibêjin veqetîn. Ji bo min şansê e ku mirov bi dengê xwe dawî li kolonîzasyonê

acil de cî digirin: Evê yekê herkes fêr kir ku karibe bi tena serê xwe bijî. Civaka berê ku di nav tîkîlîyên eşîretî de girtî mabû, êdî nameşe. Berê xebatên bi hev re ku ji aliyê serek ve organîze dibûn, karê çandîniyan çareserîya ji holêrakerîna zirarên xwezayê, êdî tenê bi pereyan çêdibin. Kî îroj serek be, ev tenê rutbeyekî şêklî ye, nîşana pîrbûnê ye. Ew êdî nikare ji mîrên ciwan yê wek şervan derketine pêş, yan ji sirgûnê bi paş ve vegeyîrane, tiştêkî bibêje. Zêdetir du ji sêyan niştêcî di bin 25 salî de ne. Mirov nizane, di sîstema desthilatdar de jihevketin û hevalbendiyên nû xetere ye yan bi awayekî tînin maneya paqijî û îstîqrarê.

Ji bo civîna agahdariya li ser krediyên piçûk ya li herêma ser sînorê Nimule, çar serek ji hatibûn. Bedenên wan ên ji tesîra birçîtî û alkolê qelsketî eşkere dibû; gava radibûn piya, tenê di xwerastkirina herî dawî de parîkek helwêsta mezinahîya wan dixuya. Tenê yek ji wan karibû binivîsîne, lewra bi vê armançê her car berçavka xwe ya çarçovezêr dida ber çavên xwe. Zû diwestiyên û nikaribûn bala xwe bidana civînê. Gava ji wan tiştêk dihat pirsîn, bê hemdê xwe hildipekiyan û gava yekî nêrîna xwe rast dikir, nêrîna wî li cîyêkî aliqî nedima; ne li ser civînê, ne li ser panoya nivîsê. Gelo ew di buroya gund de ji bo mohrkirina belgenamayan pere bigirin welew ku divê bê pere be jî? Belê, ma divê niha çî bibêjin? Kûr û dûr fikirîna wan dibe sedema piqepiqên bê rûmet. Wiha rûniştîne, mîna zarokên berê, ji demeke kevnare derbasbûyî – ma ew ne çavê wan e, ew nêrîna bê can ku mirov naxwaze pê re rûbirû bimîne. Bê îrade pîrsa, ew di dema şer de (li aliyê) kê bûne, xwe derdixê pêş. Çi kirine, çî jiyane ku nêrîneke bi vî awayî li paş dihêlin? Ev derûniya nexuya ye ku piştî xirabiyên xofane, kuştî û kujer par ve dikin.

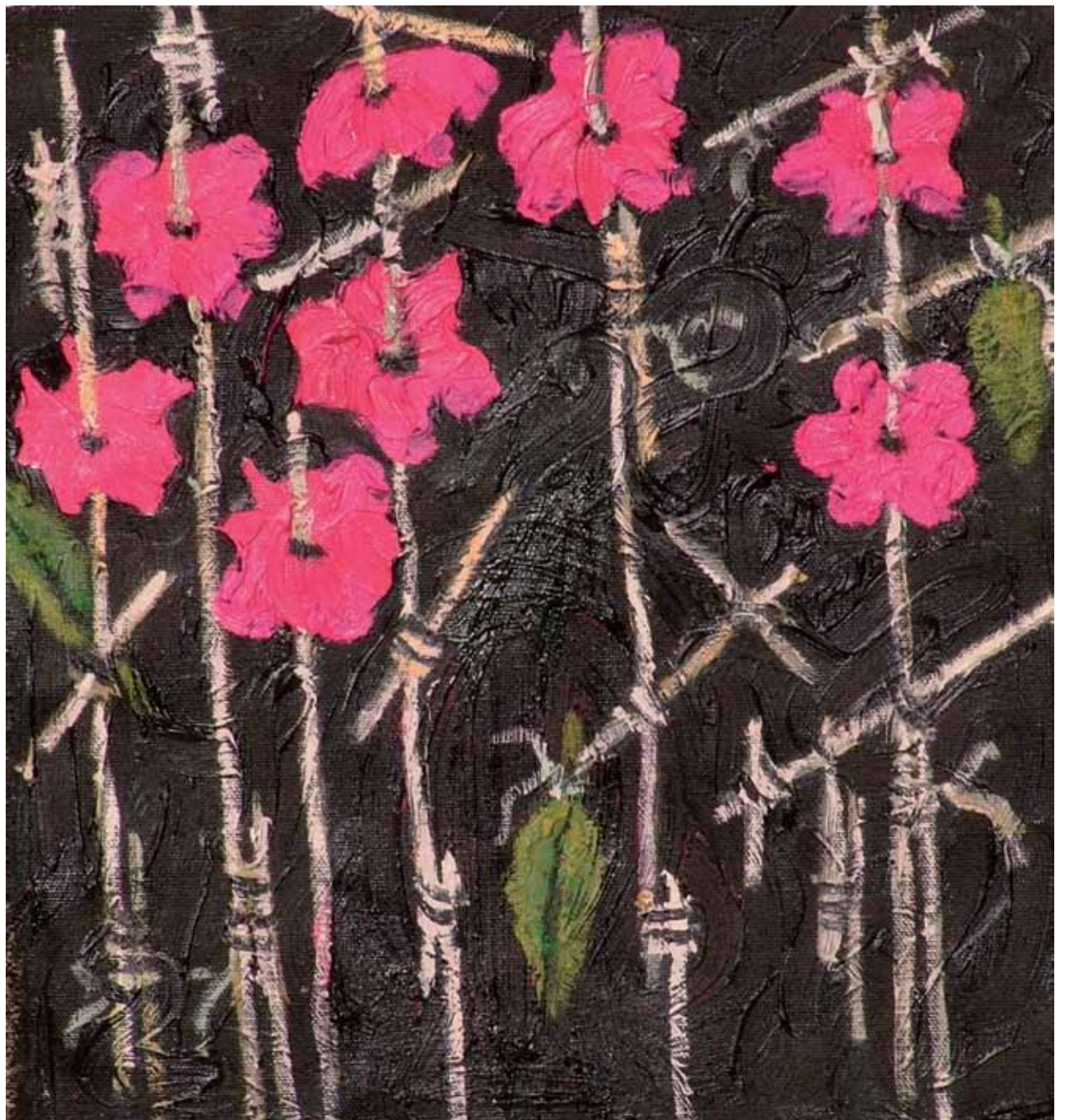
Ji peymana aşîyê bi şûn ve pênc sal kurtedemê e ku di vê demê de careke din mirov biceribîne di jiyaneke de cî bigire ku ev beramberî 22 salên jiyaneke bê zemîne mirovahiyê ye. Şansê dahatûyê ev e: Jibîrkirina şer. Li gor pêşniyazên navnetewî ji bo çareserîya pîrsgerîkê û ewlekariya aşîyê helwêsta mirovan êdî teqez e: li ser tiştên derbasbûyî fikirîn bes e, berepêşnêrîni û avakirin gerek in. Berî hertiştî li cem kesên ji 40 salî mezintir ji çavan nareve ku tiştê hişk niqutiye nav serpehatiyên derûnî û bedenî. Bi tenê ji bo ciwanan pergela dîrokê ber bi aliyê din ve vegeyîrane. Lê ew jî li hember pîrsên bingehî in: Berê me bi kuderê ve ye? Çiqas dem ji me re pêwîst e ji bo vê yekê? Em ê çawa karibin bizanin ku em li ser rêya rast in?

Şofêrê ciwan yê pîkapa me di zaroktiya xwe de ji baregeha leşkerî ya Artêşa Berxwedanê ya Lordan (Lord's Resistance Army-LRA) ya ku li ser sînorê Ugandayê operasyon kiriye, reviyaye û piştî du mehan gihîştîye kampa penaberan. Ew serborên xwe yê xirab bi peyvên hêrs vedîşere: "Hunê bibînin", dibêje û giş giraniya bedenê xwe dide ser vê mîzgîniyê "piştî referandûmê dê hemû bînin û alîkariyê bikin." Tiştên pêwendîya wan bi elaqedariya politîk û aborî ya navnetewî hene, bi beşa peyva xwe ya yekem heqê wî heye. Ji bo beşa duyem pêşbînî tune ye.

* Rojnamevan û nivîskar

Teksta arşivê ji 14.01.2011, Le Monde diplomatique (almanî)

Wergera ji almanî: Hüseyin Kartal

FEWZÎ BİLGE: Montaj II, Boyaxa rûnî li ser tûwalê, 30 x 30 cm

TÛNIS

Guherîneke çawa li pêş Tûnisê ye?

AMIN ALLAL *

Ev demek e ku Tûnis ji nav vê lîstika siyasî ya tevzandîneke demdirêj derdikeve, pêşengên partî, sendîka û komeleyan ji bo qayimkirina şûna xwe têdikoşin. Lê belê pirseke girîng li vir xwe dide der: roleke çawa divê ji bo nîfşên nû yên di nav liv û tevgerê de ne, bê spartin?

Partîya serok a berê, Kombûna Destûrnameyî ya Demokratîk (RCD), wê wisa pir bi hêsanî, bi fermaneke esmanî ji holê ranebe. Çavdêriya bi navgîna tevneke hûr û berfireh a welêt tenê rûçikekî desthilatdariya wê bû. Partîya ku li nav dil û hinavê kargerîya welêt geriyayî, di qadên aborî, çandî, werzîşî... de xwedî gelek fonksiyonan bû. Wê hem dikaribû hin gep û bertil bidana eşîran, hem jî devê xizanan şîrîn bikira. Ev jî ji bo partiyê dibû misogerîya bandora kontrola siyasî û di heman demê de jî misogerîya pêkanîna bingeheke girîng a civakî. Ev kokdarî ne astenga yekane ya li pêşîya şoreşê ye. Li aliyekî, artêş xwedî cîyekî serdest e (*gotara Olivier Piot bixwînin, r. 14*); li aliyê din, hêzên weke ku nobeta valahîya heytî wergirtiye ser xwe, bi çetinahîyên mezin re rû bi rû ne.

UGTT sazîyeke pirrû û guhêrbar e

Yekîtiya Gelemerî ya Kar a Tûnisîyan (UGTT), ku sendîkaya yekane ye, pir caran weke rêxistineke xwedî jêhatîbûna tevgerkirinê tê rave kirin. Bi hebûna xwe ya li her derê welêt, ew ê, li gor hin analîstan, bibûya pêşenga serhildana niha ya berdeham û alternatîveke RCDê. Rewş veguherî pir dûtî vê îmajê hevgirtî, UGTT sazîyeke pirrû û guhêrbar e. Pênc hezar endamên wê xwedî bergehên cur bi cur in û gelek jî xwe li RCDê girtiye. Bi taybetî, rêveberîya wê pir caran pê li frênen çalakîyên protestoyî dikir, mesela çalakîya Gafsayê ya 2008ê. Di navbera rêveberî û girseya sendîkayê de hevnegirtinek heye: ji kongreya 1989ê ve, çerxa karîgerîya wê di nav demê re bû navendî. Ev rewşa ku ber bi berjewendîya sekreterê giştî veguherî, zerar da kadroyên herî daxwazker û paşî dîrxistî û di nav bédengîyê de hatî hiştin.

Partiyên dijberîya legal, ên ku sazîkirina hikûmeta yekîtiya neteweyî guftûgo kirin, di nav rewşa xwe ya mutewazî de şerpeze ne. Wan jî xwe re pir hindik cih dît li dorbarjêrên (El Kasserine, Sidi Bouzid, Gafsa) ku di salên dawîyê de ji her derê bêhtir têkoşîn meşandin. Wekî din, daxuyanîyên wan ên dawî dilbijokîya serokên wan ên ji bo serokomarîyê didin der: Ji Kombûna Sosyalîst a Pêşverû (RSP), Nejîb Şebî, ji Forûma Demokratîk ji bo Azadiyan û Kar (FDLT), Mustapha Benjaafar; û heta ji Ettajîdê, Ahmed Brahîm.

Herî dawîyê jî, rêxistinên parastina mafên mirovan û rêxistinên din ên

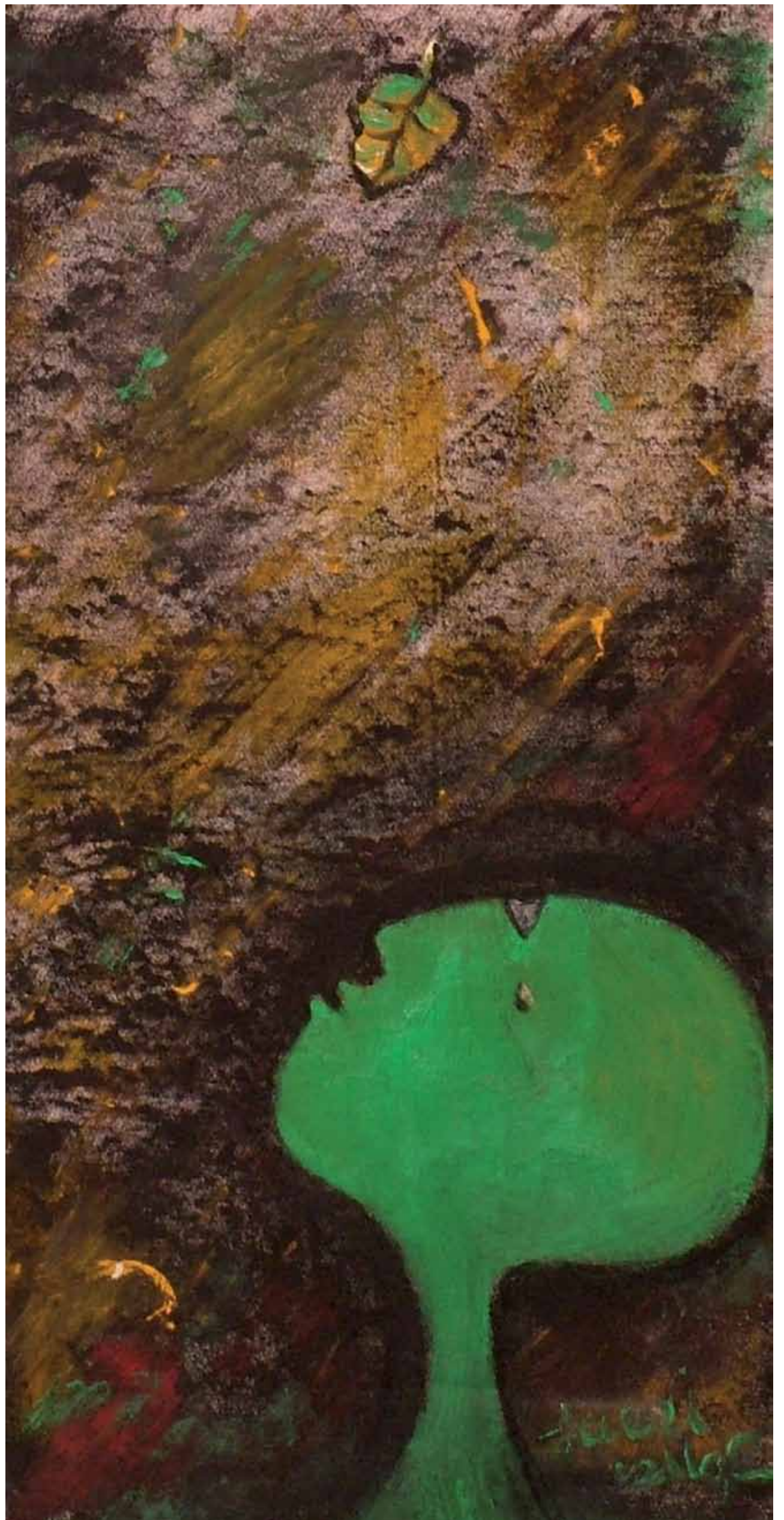
serbixwe nekarî xwe bidin xuya kirin, ji ber ku bi hemû liv û tevgera xwe ve, xwe dan têkoşîna li dijî zext û zorên ku lê rast dihatin. Ji nav rêxistinên ku, heta niha, neçarî meşandina kar û barên binerdî bûne, Partîya Komunîst a Karkerên Tûnisî, li dijî sazîkirina hikûmeta yekîtiya neteweyî radibe. Herçende bi çalakbûna xwe ya li Gafsayê ya 2008ê xwe rewa kir, ev partîya çepa radîkal weke komikên piçûk vîrnî ma. Partîya îslamî, Ennahdha, bi encamên zordarîyeke dirinde re rû bi rû dimîne û gelek kadroyên wê mexdûrî sirgûnê bûne. Nîhayet dijberê li sirgûnê, Moncef Marzoukî li hemberî Bin Elî bû sembola biryardarîyeke pir zexim, nebû xwedî derfeta li hev komkirina mîltanan. Wî da zanîn ku dilê wî heye wezîfeyên xwe radestî ciwanan bike.

Weke henekeke dîrokê, dîktator 2011 weke "sala ciwanan" îlan kiribû. "*Bin Elî biryareke wisa da, em jî wê di cî de pêk binin*": ev hevoka xwepêşanderekê balê dikşîne ser hevnegirtin û jihevduketina siyaseta bijarte, komeleyî û sendîkayî û nîfşên nû yên ku gelek caran ne rêxistî, ne jî girêdayî ne. Li gel vê yekê jî, ev meha raperînan dihêle ku apolîtîkîtiya wan a mijara gotinê êdî bi çavekî din were nîrxandin.

Ev nîfşên nû bi giranî ji nûgihîştîyên ku bi çavsofî sînga xwe didin ber guleyên polîsan pêk tên û piranîya kesên rêzên pêşên di xwepêşandanan de cih digirin, temenê wan di bin sî salî re ye, eynî weke xwepêşanderê ku êvara 13ê çileyê ji Kramê ber bi Qesra Carthajê kete ser rê. Ji dotira rojê û vir ve, ciwan rasterast dixwazin ku dîktator welêt terk bike. Ew dixwazin êdî dawî li xanedana bavîksalarî bînin û ji bo vê yekê deverên qedexekirî dagîr dikin û polîsan neçar dihêlin ku serhildana wan silav bikin. Herçende eger bikaranîna Înternetê bûbe sembola amadekarîyên serhildêran, tecrubeya komîteyên teqayuzê jî di vê de roleke girîng lîst. Di dema van teqayuz û nobetan de ciwan di navbera xwe de dipeyivin, hev agahdar dikin û biryarê didin. Bi pêkanîna ewlekarîyê, ew rola hêzên nîzamê jî digirin ser xwe. Sloganên pêkanîna nîzamê tên gotin: bila tax bi tax lîsteyên mîltanên RDCê bîn amade kirin, bila kes dibistanan neşewitîne... Serê sibê, bi komkirina çopên li kolanan serhildêr xizmetên şaredarîyan jî bi xwe bi cih tînin.

Ciyê ku di avakirina siyasî de ev serhildêrên hejmara wan bi sedan hezar e, bigirin, venûkirina figur û kar û barên siyasî, wê paşeroja şoreşê diyar bikin.

* Lêkolinerê li Enstîtuya Lêkolîna Siyasî ya Aix-en-Provenceyê, ya girêdayî Enstîtuya Lêkolîn û Xebatên li ser Cîhana Erebbî û Misilman (IREMAM).

Wergera ji fransî: Baran Nebar

FEWZÎ BİLGE: Payîz, Boyaxa rûnî li ser tûwalê, 44 x 23 cm

TÛNIS

Êdî kes li benda Godot* nîne...

CELÎL KAYA **

Jî meha kanûnê ve hemû cîhanê berê xwe dabû Sûdanê û meraq dikir ka di encama referandûma li ser cîhêbûna başûrê vî welatî de dahatûya welêt dê çawa bibûya. Lê hîna ku encamên referandûmê bi awayekî fermî nehatin aşkere kirin, li welatekî din ê Afrîkayê, li Tûnisê desthilatdarî, mirov dikare bibêje ji nişkan ve, hat guhertin.

Ev guherîna deshilatdarîyê ne di encama darbeyeke leşkerî de, lê belê di encama tevgerike sivil a hevvelatîyan li dijî bîkarî, bilindbûna buhayê xwarinan, gendelî û nebûna azadiya xwe derbirinê, bi lidarxistina meş û xwepêşandanên li kolanan pêk hat. Di encamê de roja 14ê çileyê çapemenîya Tûnisê ragihand ku serokdewlet Zine El Abidine Ben Ali (Zeynelabidin bin Eli) piştî deshilatdarîya xwe ya 23 salî, ku bi lepeke hesînî bi rê ve dibir, dest jî karê xwe kişandiye û li Erebîstana Suûdiyê doza penaberîyê kiriyê.

Hevdem, çapemenîya cîhanî jî wekî meyla van demên dawiyê navekî rengîn li van bûyeran kir: "Şoreşa Sosîsan". Şoreşê din ku wekî şoreşê rengîn tên binav kirin ev in: Şoreşa Gulan li Gurcistanê (2003), Şoreşa Porteqalî li Ukranyayê (2004), Şoreşa Dara Sedirê li Lubnanê (2005), Şoreşa Laleyana li Qirxizistanê (2005), ku jê re Şoreşa Pembe jî tê gotin û Şoreşa Kesk a xwendekaran li Îranê (2009).

Weha xuya dike ku êdî kes li benda Godot namîne û şoreşa xwe bixwe pêk tîne. Helbet, hin faktorên din jî hene ku şoreş weha bê çek û ji nişkan ve çêdibin, lê belê xelk pê dizanin ku guherîna ne bi qasî ku xuya dike, dijiwar e.

Yekemîn şoreşa xelkê ya erebî: Tûnis

Piştî destpêkirina bûyeran, serok Zine el-Abidine Ben Ali bi hin taktîkan xwestibû ku bûyeran biçilimisîne: Di 12ê çileyê de wî zexta li ser çapemeniyê sist kir û ragihand ku piştî dawîlêhatina serdema wî ya serokatîyê, ku di 2014ê de bi dawî dihat, di hilbijartinan de dê nebûya namzet. Vê yekê têrî aştîbûna xwepêşandaran nekir, lê dijberî wê, wêrekîya wan zêde kir. Di encamê de diktatorê salan ji deshilatdarîyê hat xistin.

Lê belê tu kes li benda rûdanên weha nebû. Tûnis di nav welatên din ê ereban de wekî modern, sekuler û herî rojavayîbûyî dihat nas kirin. Wekî îspata vê yekê jî gelek gotarnivîsên rojavayî binxêz dikir ku li Tûnisê jin ne mecbûr in ku rûserî bidin serê xwe. Lê haya wan jê nîne ku ji bilî Erebîstana Suûdî û Îranê (û Afxanistana Talîbanan) li welatekî din ê musulman jin ne mecbûr in serê xwe bigirin. Heta li welatên din ên wekî Tirkiye û Tacîkistanê jin nikarin li her derê rûserî bidin serê xwe. An ku pîvana Rojava ew e ku welatekî

ereb/musulman ji hêla çandî ve çî qas nêzî Rojava bûbe ev welat hinde demokrat e. Pîvan ev e.

Dema ku li dîroka welatên ereban were nihêrtin, tê dîtin ku heta niha raya giştî ya ereban di guhertina hukûmetan de yan jî di bandora li ser siyaseta desthilatdarîyên xwe de tu cara nebûye faktorek. Ev yek bêhtir balê dikişîne ku li welatekî wekî Tûnisê, ku wekî dewleteke xedar a polîsan tê nasîn, tevgerike civakî encamên bi vî rengî derxistin holê. Her ji ber vî yekê, ev serhildan ne tenê ji bo welatên Bakurê Afrîkayê, lê her weha ji bo hemû cîhana ereb wekî erdhejêkê bû.

Zine el-Abidine Ben Ali welatê xwe wekî cîranên xwe yên Cezayîr û Lîbya û herweha wekî hevgerên Amerîkayê, Misir û Urduunê bi rê ve dibir, ku li van welatan muxalîf tîn girtin yan mişext kirin, çapemenî li jêr sansûra dewletê de ye û civaka sivil tê çewsandin. (1) Çapemenî radigihîne ku di van 23 salan de li Tûnisê gendelî berbelav bûye û nişên nû ji ber nebûna derfetên aborî û azadiyên siyasî bêzar bûne.

Tiştêkî din ku balê dikişîne ev e: Bûyera ku tetika serhildanê kişandibû xwesotina Mohamed Bouazizi yê 25 salî bû, ku ji bo debara malbata xwe li kuçeyan tişt difrotin. Tiştê ku cîhan 'elimandî' ye ew e ku li welatên musulman çalakîyên xwekujî li ser navê cîhadê bi bombeyê tê kirin. Lê belê vî carê weha nebû. Wî xortê ciwan xwe ne ji bo xatirê xwedê yan îslamê, lê belê ji bo nan û azadiyan şewitandibû. Wekî Jan Palach ê çekî ku di sala 1969ê de li dijî dagîrkirina sovyetan xwe şewitandibû û wekî rahîbê budîst Thich Quang Đức da ku darizandina rahîban a ji aliyê rêveberîya Viêtname Başûr protesto bike, xwe şewitandibû. (Helbet gelek mînakên xwe-şewitandinan protestoyî di dîroka nêz a kurdan de jî heye, lê belê van çalakîyan nikaribûn bi qasî ku dihat xwestin bala cîhanê bikişînin ser kurdan.)

Hişyarî ji bo dewletên ereban û her weha ji bo cîhana Rojava

Di encamê de mutlaqiyetek, anku deshilatdarîya qral û mîran ku heta dawîya temenê didome, bi dawî hat. Ev yek divê ji bo hemû welatên ereban di serî de Misira Husnî Mubarek bibe hişyarîyek, ji ber rewşa aborî û siyasî ya welêt xeterekek e û her ku diçe mezintir dibe.

Bûyerên Tûnisê herweha ji bo birêveberiyên rojavayî nemaze ji bo Dewletên Yekgirtî yên Amerîkayê peyamek girîng bû. Wekî mînak Obama, da ku hevdîlyana cîhana ereb bi dest bixe, êdî qala demokrasî û mafên mirovan nedikir û wezîra karê derve Xanim Hillary Clinton hema piştî bûyerên li Tûnisê daxuyanîyek dabû û gotibû ku DY di vî mijarê de bêalî ye. Lê belê pir pê neçû Xanim

Clinton daxuyanîyeke din da, ku tê de li dijî deshilatdarîyên gendel û paşdemayî yên Rohilata Navîn, bêyî ku navê demokrasîyê bi lêv bike, banga reforman kir. Birêz Obama jî paşê daxuyanîyek belav kir, ku tê de pesnê serhildana Tûnisê dida û banga hilbijartinên adilane dikir.

Lê belê tê zanîn ku cîhana Rojava, ku her tim qala demokrasî û azadiyên takekesî dike, li Rohilata Navîn piştgirîya otokratî an ku dîktatoran dike. Sedema vî yekê aşkere ye. Rojava, rejîmê diktator wekî enîyeke qewî ya li dijî 'gefaya îslamî' dibîne. Her ji ber vî yekê Cîhana Rojava di sala 1992ê de li Cezayîrê piştî artêşê girtibû ku mudaxaleyî yekemîn hilbijartinên pir-hîzîbî ya welêt kiribû. Di tûra yekemîn a van hilbijartinan de partiya îslamî ya bi navê Eniya Rizgarîya Îslamî bi ser ketibû. Herweha di sibata 2005ê de, her çend Husnî Mubarek bi soza bêhtir azadî û demokrasî qanûna li ser hilbijartinan guhertibû jî, di encamê de nehatibû hiştin ku Ayman Nourê serokê partiya îslamî ya bi navê El Ghad li hember Mubarek bikeve hilbijartinan. Cîhana Rojava xwe li hember van rûdanan kerr û lal kiribû.

Niha mînaka Tûnisê li ber çavan e. Divê ev helwêsta Rojava careke din were wezinandin û nîrxandin. Ev rejîm nikarin him hebûna xwe biparêzin û him jî li pêşîya nişê nû, ku bala xwe pirtir dide ser demokrasîyê, ne li ser îslamê, asteng in.

Gotarnivîs û analîstên amerîkî, bêyî ku wext derbaz bikin, tawsîye li Obama kirin ku digel Fransa û Yekîtîya Ewropayê rista xwe di demokratîzasyonê de bilîze. Bi rastî jî Tûnis xwedî potansiyel e. Her çend figureke hêzdar a muxalefetê nîne û partiye siyasî gelek qels dimînin jî avantajî vî welatî ew e ku, tundrewên îslamî wekî li Cezayîr û Misirê, bi hêz nînin.

Destûra Tûnisê dibêje divê di nav 60 rojan de hilbijartinên serokayeti werin li dar xistin û serokê parlamentoyê, ku niha wekî serokdewletê demkî peywirdar(wezîfedar) e, diyar kir ku hilbijartin dê di nav vî serdemê de werin li dar xistin.

Serokê Lîbyayê Muammer Qaddafi bûyer wekî peyam fêm kiriyê, ji ber ku piştî destkişandina Ben Ali peyamek weşand û tê de serhildan şermazar kir û belgeyên Wikileaksê wekî sedema aloziyê nişan dan. (2) Ev peyam dikare wekî nişandana fikarbarîya serokên din ên ereban jî were şirove kirin, ku ew jî wekî Ben Ali bi salan e li ser deshilatdarîyê ne. Nûçegihanên ewropî herweha ji devê serokmuxalefetên misirî ragihand ku bûyerên Tûnisê îlham daye wan û ew xwe ji her demê bêhtir nêzî guherînê dibînin. Her weha lê zêde dikin, şiddet berhema zexta salan bû. (3) Serokdewletê Misirê Husnî Mubarek jî divê van bûyerên dawî baş şirove bike. Mubarek jî 1981ê û vir ve serokdewlet e û di hilbijartinên

îsal de wê careke din were hilbijartin. Kurê wî jî amade ye ku li dû bavê xwe wekî xelefê wî serokatîyê bike. Heger Misir di dahatûyê nêzîk de pergala xwe ya siyasî neguherîne serhildana ciwanên bêzar, bivênevê ye ku li vî welatî jî pêk were. Lê belê hebûna îslamîyên tundrew ên li vî welatî nişaneyek e ku heger Mubarek bi tevgerike weha were rûxandin nayê wê wateyê ku welat bike demokrat.

Îslamî û Şoreşa Tûnisê

Di bûyeran de, ji bilî îslamîyan jî her alî kes beşdar bûbûn. Her çend li welatên sekuler ên ereban, wekî Misir, Urduun û Cezayîr îslamî li dijî deshilatdan zahmetîya herî mezin in jî, li Tûnisê muxalefet ne ji îslamîyan lê belê ji rewşenbîr, huqûqnas û sendîkayên sekuler hat. Mirov dikare bibêje ku nebûna muxalefeteke bihêz a îslamî encama siyaseta hukûmetên Tûnisê ye, ku di van pêncî salên dawiyê de hewlê didin ku teşeya jiyanekî îslamî ji nav jiyana gelempêrî derxin.

Ji salên 90ê û pê ve Ben Ali jî bi rikdarî ev siyasat meşand û bi sedan endamên tevgera sereke ya îslamîyên Tûnisê, Al-Nahda xistin girtûgehan. Endamên vî partiyê tûşî îşkence, zindana heta dawîya jiyane û mişextiyê bûn. Wekî encam piraniya vî muxalefeta îslamî li derveyî welêt dijî û yên li welêt mayî jî jî neçarîyê hevbandî digel sekuler û komunîstan girêdane.

Analîst dibêjin ku her ji ber vî yekê serokdewlet bi dilrehetî diyar kiribû ku ew dê di hilbijartinên dahatû de nebûya namzet. Lê heger îslamîyan di vî serhildanê de risteke girîng bilîstaya tedbîrên ewlekarîyê ku li dijî xwepêşandaran hatibûn standin dê dijiwartir bûbûna. Anku serhildan li dijî elîtan pêk hatibe jî, rûxandina sekularîzma dewletî ne mebesta xwepêşandaran bû. Sedema vî yekê jî weha tê şirove kirin. Dewleta Tûnisê li ser îdeolojîyêke sekuler a ereban ava dibe û sekularîzm û neteweperestîya wê li gorî cîranên wê kevintir û hêzdar in. Ji aliyê din, ji ber ku Ben Ali jî bo malbata xwe û elîtan gendel ên karsazan pere îsraf dikirin, ku ew yek ne bi dilê artêşê bû, giregîrên serbazan jî bo parastina deshilatdarîya wî tiştê nekîrin û xwe paş de kişandin.

Jixwe dema ku selefê Ben Ali, Habib Bourguiba, bavê Tûnisê piştî kolonyalîzmê, piştî hatina xwe ya ser kar, dest danibû ser erdên dezgehên îslamî, dadgehên îslamî veguherandibûn dadgehên sekuler û qanûneke medenî ya sekuler çekiribû. Wî herweha wekî Komara Tirkîyê, îslamî wekî gefeke li dijî dewletê dîtibû û jî ber vî yekê derfet nedabû wan ku di pergala siyasî de cih bigirin. Piştî hin êrişên li havîngehên tûrîstan wî fermana înfazkirina îslamîyan dabû û peçeya jina jî wekî tiştêkî kambax bi nav dikir.

Ben Ali jî di riya Bourguiba de çû. Her çend qralê Fasê Muhemmedê Şeşemî û serokdewletê Misirê Husnî Mubarek xwedî unvanên îslamî ne û dixwazin deshilatdarîya xwe bi îslamê meşrû bikin, Ben Ali unvanekî îslamî li xwe nekir û tu car hewl neda ku digel îslamîyan hevkarîyê bike, şûna wê, ew li derveyî siyasetê hiştin.

Ev faktora taybetmendiyên civaka Tûnisê divê li ber çavan were ragirtin. Anku nebûna muxalefeteke hêzdar a îslamî hişt ku tevgerike weha li Tûnisê bi ser keve. Lê ev yek dikare jî bo welatên din ên ereban, ku îslamî lê rêxistî ne, weha nebe. Wekî mînak heger deshilatdarîya Husnî Mubarek bi awayekî wekî Ben Ali hilweşe ne dijiwar e ku îslamî deshilatdarîyê bixin destên xwe.

Ji niha û şûn de Tûnis

Dijwar e ku mirov guman bike ka ji niha û şûn de Tûnis dê ber bi ku ve here. Lê hin şoreşên rengîn ên li welatên wekî Ukrayna, Gurcistan û Qirxizistanê her çend bi hevîyên mezin pêk hatibûn jî ne bi awayekî ku xwepêşandaran dixwest bi dawî hatin. Di hilbijartinên (2010) jî bo serokdewletiyê de li Ukranyayê dijberî şoreşa purtaqalî bi ser ketin. Li Gurcistanê jî, ew kesên ku di Şoreşa Gulan de cih digirtin îro dijberîya hukûmetê dikin û dibêjin rêxistina Sorosê ku piştgirîya şoreşê dikir êdî bûye parçeyêke hukûmetê. (Çend rêvebirên Enstîtuya Civaka Vekîrî- OSI ya bi ser Sorosê ve di parlamentoyê de ne.)

Di vî navberê de divê mînaka 'îngîlaba îslamî', ku di 1979ê de li Îranê pêk hatibû, jî were bi bîr anîn. Li wê derê jî darbeyeke leşkerî na, lê belê tevgerike xelkî (û partiyên cur bi cur) hebû ku ji komunîstan heta îslamîyan, ji kurdan heta azerîyan her kesê de cih girtibû. Lê belê di taliyê de îslamîyên şîî deshilatdarî bi dest xist. Ev yek jî welatekî ereb her tim wekî xetereyek e.

Ji bo paşeroja Tûnisê, Rojavayî Tirkiyeyê wekî mînak nişan didin. Ew pêşniyar dikin ku Tûnis dikare muxalefeta îslamî li derveyî pergala sîyasî nehêle û wan bi awayekî tev li siyasetê bike. Bi vî awayî ew dikare bibe Tirkiyeya cîhana ereb. Helbet tirk, ku xwe wekî welatekî sekuler bi nav dikin û naxwazin navê welatê wan bi îslamê re bi hev re were bilêvkin, bi awayekî germ li vî dirûvîrînê nanihêrin. Lê belê çî dibe bila bibe heger demokrasîyêke rasteqîn were Tûnisê divê îslamî jî tê de hemû partî û muxalefet tev li pergala sîyasî bibin. Ev yek him pêşî tundrewiyê digire him jî Tûnis pê dikare pêşengîya cîhana ereb bike.

* Li Benda Godot (îngilîzî: Waiting for Godot, fransizî: En attendant Godot) lîstika şanoyê ya nivîskarê îrlandî Samuel Beckett e. Lehengên vî lîstîkê, ku du kes in, li benda kesekî yan tiştêkî bi navê Godot in. Gelek kes Godot wekî 'şoreş' bi nav dikin.

** Huqûqnas/Rojnameger

1 Li gor Rêxistina Rojnamegerên Bêsînor di warê azadiya çapemeniyê de di nav 178 welatan de Tûnis di rêza 164emîn de, Misir di 127emîn de, Cezayîr di 133emîn de, Lîbya di 160emîn de, Fas di 135emîn de ye. Binihêrin: <http://en.rsf.org/press-freedom-index-2010,1034.html>

2 Binihêrin: <http://www.guardian.co.uk/world/2011/jan/16/muammar-gaddafi-condemns-tunisia-uprising>

3 Ibid. (heman çavkanîya jorîn)

TÛNIS

Tûnis û serhildana biserketî

HICHAM BEN ABDALLAH EL ALAOUÏ *

Tûnisîyan rejîmeke destpotîk ji textê wê anî xwarê, ku veguherîbû kleptokrasiyeke pergaleke li ser hîmê dizî û bertilê hatî danînducarî ya otokrasiyeke zordar. Di vê sîstemê de desthilatdarî bi malbatekê bi gewde dibû, malbateke ku civaka tûnisî talan dikir. Xweşewitandîna ciwanekî lîse qedandî yê bê hêvî yê ku li ser dezgeha xwe ya seygar mêmê û heşînayî difrotin, serhildanek da dest pê kirin. Vê serhildanê yek ji rejîmên herî zordar ên cîhana ereb tîk bir. Tevî ku diktatorî li herêmedê tîra xwe hene.

Ev serhildana qehremanî ya milletekî mezin, mînak e. Nedihat pêşdîtin, rêbertiyeke wê ya siyasî ya bi rastî nebû, xisleta wê ya neavakirî bi kêrî serhildanê hat. Heke xisleteke wê ya bi vî rengî ji berê de hebûya, rejîmê wê ew bi ihtîmaleke mezin bitepisand. Bi tenê mentiqê "êdî bes e" ya li dijî otokratiya Zeynelabidîn Bin Elî, serhildêr dikirin yek û wan bi rîya Înternetê peywendî bi hev re datanî. Rejîmê nedizani çawa pêşiyê lê bigire (tevî ku Tevgera Kesk li Îranê 2009ê ji aliyê teokrasiya desthilatdar ve hate kontrol kirin). Di demeke ji mehekê kintir de, ji serhildanê hat ku piştî wê rejîmê bide erdê, wê rejîma ku nêzî çarîyek sedsalê Tûnis kirî yek ji welatên herî girîng yê Afrikaya Bakur û Rojhilata Navîn.

Avantajên serhildanêke bi vî rengî êdî lawazîya wê ya sereke ne: nebûna lîder, bernamêya siyasî yan jî jêhatîbûna ku piştî ji desthilatdarîyê xistina serokê şermdêr, berpîrsiyarîya civakê bigire ser xwe.

Welatê ku xelkê wê yek ji xelkên herî baş perwerdebûyî û herî zêde sekulerbûyî yê cîhana ereb e, heta îroj jê hat ku pêşiyê li her şewazê serdestîyeke îslampêrestên tundrew bigire. Ya ku derdikeve holê, weha xuya ye ku wê derfetê nede îslampêrestên tundrew da ku bi şiddetê desthilatdarîyê bi dest bixin. Ji ber vê jî heke partîyeke îslamî (weke *Nahda* (1) qebûl bike di lîstîka demokratîk de cihê xwe bigire, ev yek wê bi kêrî bicîhkirina wan a di pergala siyasî de û bêtir marjînkirina îslampêrestên tundrew, were.

Hestên neewlebûnê yên darîçav ên ku piştî ji text ketin û ji welêt reviyana bin Elî peyda bûn, çavkanîya wan nebûna elîteke siyasî ya xweser e ku dikare guherîna dewra desthilatdarîyê li derbasbûna bi ser rejîmeke demokratîk misoger bike; ya mayî hê jî bi tenê elîta rejîma hilweşiyayî, partiyên siyasî yên hê pêşketî û sendîkayên serê wan jêkirî ye. Heke tîra ji kaosê, bawerîya bi kapasîteya xwebirêvberîyê ya civakê û realîzma siyasî serdest bin, dibe ku avahiyên siyasî peyda bibin. Di ser rîya demokrasiyê de ciwan wê weke kozekê bi kêrî civakê bîn û ji wê civakê hat, bîyî ku zirarên vegera ji wan nebe, lê bibin, ji diktatorîyê xilas bibe.

Tîrsa ji îslamîzmê rê li ber desthilata gel digire?

Bi nêzîkbûna yekemîn hilbijartinên damezirîner re, gelo birêvebirên nû wê careke din xwe bîspêrin tîrsa ji îslamîzmê da ku redkirina desthilatdarîya gel bi hikûmetên rojava bidin qebûl kirin? Dema wê dikudin, rê xwediyên nû yên desthilatdarîyê ditirsîne. Ji bo pêşilêgirtina pirroletiyên şiddetê, qet nebe bi qasî ku beşekê ji desthilatdarîya serokdewletê têkçuyî biparêzin, dibe ku rejîma derbasbûnê hewl bide statukoyekê biparêze. Bi lidarxistina hilbijartinan di demeke nêzîkî de, tehlûke heye ku ev rejîm giraniya elîtên êdî ne rewya, zêde bike, ew ê jî xwe ji nû ve bi rêxistin bikin da ku etiketa guhertîne îstîsmar bikin.

Şema klasîk e. Em di destpêka salên 1990ê de li Bulgaristanê û Romanyayê jî wê dibînin. Li van welatan, rejîma berê bi elîtên kevin re dixebite da ku bi reng û rûyekî nû vejî. Mesela Ukraynayê jî van her duyan jî bêtir tiştan îfade dike: qutbûn bêtir bîngehîn e (lewma dewleteke nû derdikeve holê), lê belê çawa xir û cir û tevlihevi kêmîr bûn, kadroyên kevin ên siyasî vegerîyan ser kar. Xeta hevpar a di van rewşan hemûyan de ew e ku li dijî otorîteyên nefret ji wan tê kirin, gel seferber dibe û hilweşîna rejîmê di cih de zexta gel kêm dike, dihedînê. Li deverên ku civaka sîvîl kêm bi rêxistin bûye, ev yek astenga sereke ya tevahîya derbasbûnan e.

Serhildana çileyê ya li Tûnisê dîsa ji hêvîyê dide gelên din ên ereb. Tecrûbeyaya azadiyê vedigere, him li Cezayîrê, him li Misir, Urdu, Fas û Sûriyeyê, heta bi Filistinê jî. Li her deverê hinekî, nîfşên nû yên ji pergala otorîter zivêr bûyî, bê hêvî dibin ku xwe ji wan azad bikin. Lê belê, jixwe ji *ber ku kes li bendê nebû*, tecrûbeyaya tûnisî wê nikaribe bi heman rengî li cîhana ereb a mayî dubare bibe.

Li Tûnisê artêş nisbî tîra xwe ji rêxistinên îstîxbaratê û –polîs jî di nav de– ji yên zordariyê cihê bû. Ji bilî muhafizên serokdewlet, para bêtir mûçeyê wan kêm e, dîsa jî ji van rêxistinanan hat ku serhildanan bi sinor bikin, kirinên guhnedanê hê pêk nehatî bifetisînin. Lê belê wan nedizanî çawa serhildanên hindîkî organîzekirî û li gelek tebeqeyan belavbûyî bitepîsînin, ji heq wan werin der.

Ne weke Cezayîra diktatorîya wê belav e –û ne di destê mirovekî de kombûyî ye–, belê weke Misira ku Reîs tevahîya kî nû nefretê kom dike, ji bo gel wê teşîr bike diktatorîya tûnisî armançê hêsan bû. Hema bêje destê tevahîya malbata Bin Elî di zext û repta welêt de bû û wê jî ev fenomen xurtir dikir. Li gor diktatorîyên ku yek rûyê diyar di hisa gel de nûnerîya wan dike, weke mînakên bi herkesî diyar Şahê Îranê yan jî Suharto li Îndonezyayê, zehmettir e diktatorîyên belavbûyî ji textê desthilatdarîyê werin xistin. Wekî din, li gorî diktatorîyên

takeşî, koalîsyonên olîgarşîk xwediyên bîngehên firehtir in: di encama vê de jî ew hindikîrî hasas in û bêtir xwegirtî ne. Dema beşeke desthilatdarîyê didin gel û nemaze komên cihê yên berjewendîyan, sîstemên otorîter ewqasî bêtir xwegirtî dibin. Dema mirov li ber Tûnisê bigire, desthilatdarîyên Fas û Cezayîrê kirin ku tevnên geleki firehtir û tevlihevîr ên berjewendîyan derkevin holê û ew jî bi van desthilatdarîyan ve girêdayî ne. Li Cezayîrê kara ji petrolê gewdeyêke siyasî ya ku yekser dixwaze rejîmê li ser piyan bigire, pêk tîne.

Lawazîya civaka sîvîl, "xurtbûna" rejîman e

Xisleteke din a pergala tûnisî ew bû ku wê hilbijartin vediguharandin referandûmên xemgîn (sala 1989ê % 99.27ê dangan, sala 1994ê % 99.91ê dangan, sala 1999ê % 99.45ê dangan, sala 2004ê % 94.49ê dangan, sala 2009ê % 89.62ê dangan) û tu rê ji muxalefetê re nedihîştin. Qada siyasî, ya rastî, nebû. Li Misirê rewş ne ew e. Sîstema hilbijartinê ya Misirê bê guman di bin nîrê sextekarîyeke mezin de ye, dîsa jî cihêkî liberrabûn û xwe li hev rakîşandinê ye. Wekî din, hevîsarê çapemenîyê ne qasî ya li Tûnisê şidandî ye.

Li Cezayîrê jî rewş bi heman rengî ye. Li wir wekî din kara ji petrolê destûrê dide radikalbûneke hêrsa gel. Het nebe bi qasî ku hîyerarşîya eskerî him hevîrtî dimîne, him li ser dîka siyasîyê kêm tê dîtin û him jî jê tê ku beşeke aktorên siyasî yên ku lîstîka destnîşankirinê qebûl dikin –dema wê dike serî li wan ditewîne– bigire nav xwe. Jixwe wekî din piştî şerêkî navxweyî yê bêtirîrê deh salan dewam kir, xwîn di Cezayîrê de nehîşt û kir ku welat ji bo serhildana li dijî rejîmê kêm amade be, rejîmeke ku di berdêla sedhezhar mirîyan de li dijî îslampêrestîya tundrew bi ser ket.

Dimîne Fas, cihê ku heta îroj kîna gel berê tîrên xwe nedaye monarşiyê. Lê belê, ji ber nebûna perspektîvan, ji ber lîstîkeke siyasî ya xitimî, sazîyeke zordar ya ewlekarîyê û ji ber tevnên hevparêz ên zordest, dibe ku ciwanên heqê wan hatî xwarin ji bo serhildanekê sedemekê bibînin. Ev serhildan dibe ku ji ber tevlihevîya avahîya welêt radikal bibe. Ya rastî, bi pêvajoyeke yekrengkirinê ya kêm pêşketî, qelşên etnîk li wir him pir zêde ne û him jî kûr in.

Li van welatan hemûyan modeleke pêşketîne ya hindîkî dinamik û pir newekhev, ya ku kurtêlxurî û hevparêzîya di nava sazîya dewletê de nîşanên wê ne, dorgirtineke xurt a gel û nebûna pêşvekirina li qada siyasî, dikin ku ev rejîm gelek caran ji ber lawazîya civaka xwe ya sîvîl "xurt" bin. Lê belê dema ku kêmasîyeke herî piçûk ji xwe di zirxê wan de da der û beşek ji nerazîbûnê jî xwe bavêje ser, hingê jihevketina pergale li ber derî ye.

Di tecrûbeyaya tûnisî de tam jî xisleta kurmî ya rejîmeke tengavbûyî û ne rewya, kir ku serhildana gel peyda bibe. Gelo mêweyêke gihayî bû

û ket? Dîsa jî, desthilatdarîya Bin Elî weke yek ji yên herî zexm û bi îstîklarê ên herêmedê dihat qebûl kirin. Qelş xuya nedikir û mirov nikarîbû li ya ku wê biqewimîya bifikire.

Rejîmên din ewqasî hasas nînin û di heman astê de jî nînin. Temendîrêjîya wan dike ku ew bibin nêçîrê hêsan ji bo tevgerên îroj em bi zor dikarin li wan bifikirin, lê belê wê paşê derkevin holê, ev yek bi qasî ya ku piştî rejîma tûnisî şand, bivê nevwê ye. Diktatorîya Bin Elî bi hêsanî li hember êrişên ciwanan serî tewand, ev yek îşaretê bi bîkerîya sazîya zordestîyê li dijî tevgerên bi careke weke brûskê peyde bûyî, dike.

Cudatîyên di navbera herêman de rejîm da ber xwe û bir

Newekhevîyên pêşketîne yên di navbera herêman cihê yên welêt de bi kêrî serhildana tûnisî hatin. Sermayeguzarî herî zêde li herêmên peravên deryayê hatibû kirin da ku tûrîzm were teşwîq kirin, lê belê herêmên dûrî peravan bê xwedî hatibûn hiştin. Ya ku rejîm da ber xwe û bir, tam li wir peyda bû. Li welatên din ên ereb jî hemî ew newekhevî heye, lê belê bi awayekî din. Di civakê de ku komeke geleki piçûk û nerewa pergala wê ya siyasî desteser bike, ew welat wê nikaribe bi renekî mantiqî li pêş keve; helbet heke xweserîya teknokrasiyeke weke modela Çînê tevdiqere nebe. Lê belê piraniya welatên ereban teknokrasiya xwe li ser qurbangeha bertîlxurîyê û otorîtarîzmê bi gorî dikin.

"Trabendîst û ciwanên nîzanin çî bikin, ku pirî caran zanîngê xwendine, li kolanan in, piştî xwe didin dîwaran: gelo "hittîst" (2) ew kes in ku meyila wan heye îslamîzmê tercîh bikin yan jî qurbanên sîstemekê ne ku ji wan re qet şansê bi awayekî bi rûmet bijî, nehîşt? Yan bêtirîyê wan weke li Misir û Cezayîrê xwe îfade dike (bêyî ku karibe rewşê biguhere, ew ê bi agirîki piçûk vemire). Yan jî ew weke kîna nedayî der dimîne (weke li Urdu û Fasê). Carinan bêyî pê bihisin, rejîm îstîqrara xwe li ser hîmê xemnaxwarîya civakeke ku êdî nikare serî jî hilde, datînin. Roja ku qehr û kîn diteqê, ev civak bi tenê kortir û bêtir bi şiddet e.

Heta ku bêtirîyê ciwanan negihe wê astê ku xwe bi kirinekê ve girêbide ya ku dikare êgir bi barûde bixe, ev rejîm wê bi saxî û silametî dewam bikin. Lê belê "kirineke din" a herî piçûk weke xweşewitandîna ciwanekî, dibe ku tîrê bike ku civakeke sihê li piştî serhildanê çeper bigire, serê pêşî li deveran û herêma û bike ku rejîm di nav sermê de bi lezeke hişê mirov bisekinîne, ji hev bikeve.

Bandora tevgera tûnisî ya li ser cîhana ereb wê girêdayî jêhatîbûna wê ya demokratîkkirina welêt be. Heke demokrasiya xwe bi rêxistin bike, em ê bi ihtîmaleke mezin şahidîyê li belavbûna wê bikin, bi taybetî jî li Mexrebê. Daxwazên gel wê pê re zêde bibin, heta ku bigihin daxwaza

Sekreterê Giştî yê Lîga Ereba 19'ê Çile di dema civîna bilind a li Şarm el-Şeîxê (Misir) got, "ruhê ereb ji ber xizanî û bîkarîyê şikestiyê". Ne mumkin bû ku me tîrsa hikûmetên herêmedê yên ku dîtin şoreşa tûnisî rejîmên wan jî dixê tehlûkeyê, bi renekî baştir xulase debibirin.

pirrengîbûn û tevlihbûna siyasî. Heke bi bin keve, rejîmên otorîter wê hêzdarîyê bibin û berdêla wê jî wê bêtirîyê gelan be: bibe sedema kaosê jî, piraniya rejîmên ereb hemî yan du yemîn tercîh dikin.

Du senaryo. Gelo rejîmên ereb wê kîjanê hilbijêrin?

Em dikarin li du senaryoyan bifikirin: yan rejîmên ereb wê guh bidin daxwazên gelên xwe û dest pê bikin ku di warê siyasî de xwe vekin; yan jî berdêla wê çî dibe bila bibe, bîyî ku bersivê bidin daxwaza beşdarîya siyasî ya welatîyên xwe, ew ê hewl bidin desthilatdarîya xwe biparêzin.

Heke ihtîmala pêşî pêk were, li ser rê wê gelek kemîn vedayî bin. Piştî bi gelek dehsalên girtîbûn û zordariyê, rejîmên ereb divê ya rastî hêdî hêdî pêşiyê li xwe vekin da ku pêşiyê li şokeke ji hember ya ku wê ber bi hilweşîna wan ve bibe, bigirin. Mirov nemana hêvîyên gel li ber çavan bigire, hingê pêşilêvekirina wan a demokratîk divê tîra xwe jidil be, da ku weke êmekî xapandinê neyê dîtin û divê tîra xwe pêşverû be da ku pergala siyasî werneke nav bahozên şoreşgerî. Dîsa jî heke jîrbûn û hevrikîya elîteke siyasî nebe ya ku wê ne îstîqrarê û ne jî pêdivîya lezgin a bi demokrasiyê bi gorî neke, guhertînen hêdî hêdî jî nikarin pêk werin. Gelo kapasîteya rejîmên heylî bixwazin û tîra xwe hêzê bidin da ku erka xwe ya pêşilêvekirinê bi cih bîne, ev yek gumanbar e.

Ya dimîne, çareserîya girtîbûna siyasî ye. Rejîmên otorîter ên erebên ku ders ji tîsta li Tûnisê qewimî girtin, hewl didin sedemên yekser ên serhildanê bê tesîr bikin, nexasim bi şerê li dijî buhabûna zad û qûtên ku pêdivîya sereke ne (nan, şeker, goşt, hêk û hwd.). Paşê ew bi xurtkirina şarezayîya sazîyên xwe yên ewlekariyê û îstîxbaratê dadikevin.

Mînaka Tûnisê nîşan dide ku qelsîyêkê xwe di pergala ragihandinê, Înternetê de da der. Înternet jî bo muxalîfên ku bi rîya YouTube, Twitter, Facebook û hwd. bi hev re danûstandin, weke stargehekê bû. Sîstema zordariyê ya tûnisî jî derb ji hevkarîyê xirab a di navbera ast û qonaxên xwe yên cihê de (polîs, îstîxbarat, general û artêş) xwar. Rejîmên ereb êdî îllamê ji modela îranî ya tepisandinê tevgerên civakî digirin û fêr dibin Înternetê parzûn bikin û heke pêwîst be wê bi tevahî asê bikin. Di rewşên pir radikal de yan rojnamevanên biyanî der sinor dikan yan jî wan mecbûr dikin ku li deverêke diyarkirî bimînin. Li gor modela bêsîcîn (3) li Îranê, bi dabeşkirina li taxên ji hev cihê û danîna nuqteyên stratejîk ên ku bi kêrî destwerdanên herêmî bîn, ew hewl didin serhildanên bi bajaran bifetisînin. Kurt û kurmançî, di rewşêke bi vî rengî de em ê şahidîyê li "hemdembûn" û "berfirehbûneke" sazîyên zordestîyê bikin. Lê bi van navgînan nikarin pêşiyê li şeweyên nû yên çalakîyên kolektîv bigirin ku tevgerên civakî yên biqewimin, dikarin wan derxin holê. Çareserîyên

TÛNIS

Çavdêrîyên sefîrekî

ERIC ROULEAU *

tepisandin û zordariyê di rewşa herf baş de jî bi tenê di dema kurt de bi kêr tên.

Erê li rojava sempatîyêke mezin ji bo Tevgera Keska li Îranê hebû, lê ji bo serhildana li Tûnisê tiştêkî bi vî rengî nebû. Heta, vê serhildanê re li ber reaksiyonên pêşîya xwe nabin û bi tevahî ne di cih de jî vekir. Nexasim jî li Fransayê, welatê ku heta dawîyê dilsozê diktatoriya Bin Elî ma. Di vî navê de Waşington jî paytextê din ên rojava jî, bi nivdîli di bin lêvan re destek da serhildanê. Ango bi qasî misqalekê jî daxwaza Rojava ya ji bo demokrasiya li welatê ereban nîne, ev dîsa jî retorîkek e ku carinan der dikeve pêş. Tevgera Tûnisê dikare bibe derfet û munasebeta guhertina helwêstê, nemaze li Parîsê.

Cihana ereb dek û dolabên bi diktatoran re weke dewama kolonîkirin û împeryalizmê bi riyên din dibîne. Li hemerî vê, li vî cihana ereb palîştiya demokratîkbûyîne weke pîvaneke rêzgirtina ji bo civakê rejîmên ne rewşa zordestîyê

li wan dîkin, tê dîtî. Çi tîrsa ji îslamperestîya tundrew û çî jî ji ber berjewendîyan, Rojava ji kerê xwe nayê xwarê û piştgirîya tevgerên bi vî rengî nake, lê belê qet nebe dikare pozîsyoneke bêalîtiya niyetbaş biparêze.

* Endamê Desteya Şewirmendiye yê Human Rights Watchê, li Freeman Spogli Institute for International Studies ya zanîngeha Stanfôrdê (Kaliforniyayê) lêkolîner.

1. Tevgera ronensansa çandî û siyasî ya ku dawîya sedsala 19ê derketê holê. Ew daxwaza reformkirina Îslamê û veguherîna civakê dixê nav hev. Bixwîne; Anne-Laure Dupont, "Nahda, la renaissance arabe" ["Nahda, renensansa ereb"], *Manière de voir*, hejmar 106, tebax-ilon 2009

2. Hittîst (ji hitt ji gotina "dîwar" a bi erebî tê): bêkarên ku tevahîya rojê piştî xwe didin dîwarekî û rûdin

3. Bêsic dildarên ciwan ên artêşa pasdaran (Artêşa Muhafizên Şoreşa Îslamî) in

Wergera ji fransî: Luqman Guldivê

Dema ku li Parîsê der bareyê weraseta damezirînerê komarê Hebîb Bûrgîba de tirs û fikar dihatin ifade kirin, ya ku weke "nêzik dibe" dihat dîtî, Eric Rouleau tîrmeha sala 1985ê weke sefirê Fransayê hat dest nîşan kirin.

Wezîfeya min ji hin alîyan ve gelekî dişîbiya lêkolîneke li welatêkî ku ji riya xwe derketibû. Bi gelek rasthatinan ez pêgî serokê Bûrgîba hatim; rengê ku ji tevahîya erkên xwe razî be, pê nediket. Di dema hevdîtînen me de, bi axaftînen xwe yên kêma diplomatîk û heta hevneqetî jî, wî wezîrê xwe yê karê derve Becî Seîd Essebsî dixistê rewşeke teng û nexweş, ji ber vê yekê wezîr neçar ma paşê doza lêbihurîne bike. Serokê fermendarîya giştî ya artêşa fransî general Maurice Schmitt, di çarçoveya serdaneke navneteweyî ya nezakete de çûbû Tûnisê. Di dema serdanê de beriya silavê bide Schmitt û destê wî bigre, Bûrgîba rabû ser xwe, helbesteke dirêj a Victor Hugo xwend. Piştê jî, monologa wî hat. Di vî monologê de, wî jî bîr kir ku behsa mijara wezîfeya mêvanê xwe bike, yê ku dîsa jî ewlekarîya neteweyî derxistê pêş.

Rojê bi tenê çend saetan li ser hişê xwe bû û hevserê dewleta ew serokê wê bû, ne di destê wî de bû. Ji hikûmeta xwe –Muhemmed Mzalî hikûmet bi rê ve dibir– ne bêhtir. Hikûmet bixwe dabeşî ser çend klanên hevrikên hev bûbû. Serokwezîr piraniya dema xwe bi parastina îmajê xwe ya biqîmet derbas dikir; armanca wî ya diyar jî ew bû ku li desthilatdariyê şûna Bûrgîba bigre, vê yekê dikir ku li qesra Kartacayê diran werin siqirandin. Biraziya Bûrgîba bixwe ya ku li ser wî xwedî bandoreke diyarker bû, heyraniya xwe ya bi rengêkî xurt meyla wê ya ji general Zeynelabîdîn bin Elî re nîşan dida, venedişart; wê demê tu kesî nedîani hişê xwe ku ew ê ji bo wî bibe pêlêka ber bi desthilatdariyê ve û bi vî rengî destekê bide ji desthilatdariyê xistina apê xwe.

Di salên 1985–1986ê de general bin Elî yê ku pêşî bû wezîrê karê derve, piştê wezîrê karê hundir, ji bo fransîyan mamîkek bû. Bi gelek behaneyên cihêreng wî red kir ku kesatiyên girîng ên fransî bibîne, di nav van de wezîr Edith Cresson û Pierre Beregovoy -ya ku mirovan bêhtir matmayî dihele– û serokê beşa dijsixuriyê ango Midûriyeta Giştî ya Ewlekarîya Derve (DGSE, tîpên destpêkê yên navê wê yê bi fransî ne) GeneralRené Imbot jî hebûn. Dema ku atêşyê hêzên çekdar ê sefaretê Albay (paşê dibû general) Yvan de Lignerês ji min re got, bin Elî bi hefteyan wî boykot dike, lê belê gelek caran serokê buroya Tûnisê yê Central Intelligence Agency (CIA) dike mêvan, edî em ghiştibûn asta herî jor. Xwendekarê berê yê Saint-Cyr'ê (1) ya rastî, samimî bi peyva 'tu' xîtabî hev dikirin û adeta wan bû ku behsa berjewendîyên hevpar bikin. Yvan de Lignerês gaullîstekî çêgîr bû, ji bo kirinên xwe yên eskêri yên di şerê li dijî Rêxistina Çekdarî ya Nepenî (RÇN) li Cezayîrê hatibû xelat kirin, bi erebîya Tûnisê bê aksan diaxivî, ji dilsoziya bi welatê

lê ji dayikbûyî bêhtir bi adîlbûna xwe navdar bû. Hemîn, bi rengê telegrafîke nepenî û ji hejmareke bi sînora rayedarên payebilind ên Quai D'Orsay û Elysee (2) re, ev agahî ji Parîsê re hatin şandin.

Nakokî li ser û razê zêde bû: bin Elî ez dikirim mêvanê xwe û bi tenê em her du hebûn. Hevdîtînen me para bêhtir li ser fîrotina pergala ragihandinê yê herî pêşketî, yê ji bo Muhafizên Neteweyî bûn. Ji bo finansmana kirîna van pergala, krediyên merdane yên dewleta Fransayê amade bûn. Di vî navê de serokwezîr Mzalî bi awayekî sistematîk li dijî vî kirîne bû. Wî ji min re digot, ev yek wê li ser budceya neteweyî bibe barekî giran. Li gorî agahiyên me, ev bi tenê behaneyek bû; serokwezîr bawerî bi daxwazên siyasetî yên wezîrê xwe yê karê hundir nedîanî.

Rast e ku karîyera wezîrê karê hundir, bawerîya endamên sîvil ên hikûmetê bi xwe nedîanî. Ew weke "polisê super" ê xeddar navdar e, ku serhildanên ji ber birçibûnê yên sala 1984ê, herweha gelek xwepêşandanên nerazîbûnê yên karker û xwendekaran di nav xwîne de tepisandîye. Li dibistaneke mezin a îstixbaratê li Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê xwendîye, heta asta ku mirov karibe navê nexweşiyê lê bike, gumanê ji mirovan dibe; dihat zanîn ku wî li ser her tiştî, herkes deq dikir û agahî kom dikirin.

Di dema hevdîtîneke me de bi rengêkî ne guncaw, wî sê hemanên dibe ku rejîmê bê î stîqrar bikin, jimartin: rewşa zêde xirab a civakî, tengezarîya bi Lîbyaya Qedafî re, "tehlûkeya îslamî" ya ku li ber çavên wî ya herî bi tehlûke bû. Wî ta bi derziyê ve kir û got, tevgera Reşîd Xennûşî sîbayan ciwan jî di nav de, di nav her derdorê de ye. Bi awayekî şanogerane wî pê li bişkoka amûrekê kir ku di cih de listeyêke bêdawî ya navan derxist. Wî ev liste weke listeya gumanbarên ku timî di bin çavdêrîyê de ne, bi nav kir. Bin Elî yê muhendîsê agahdariyê, dildarê teknolojiyê, ji bo armancên polîsiyê, wê dev ji bikaranîna vî zanista muameleya bi agahîyan re, bernedîya.

Hemîn, wî Xennûşiyê ku bi awayekî fermî garantî dabû hikûmetê ku ew ê tu carî şiddetê bi kar neyîne, dişopand. Encama wî jî vê yekê derxistî ew bû ku divê ew nizama siyasî derxe pêş, ango bi rengêkî din û cidîtir, lewma wî his dikir ku ji wî nayê ku bêyî xema wî be, li "belavbûna bi lez" a tevgera îslamî temaşe bike. Ez pê re hemfikir nebûm, lewma agahiyên di destê sefaretê de û fikra bisporên li Parîsê, her duyan îşaret pê dikir ku mezinbûna tevgera îslamperest, ya rastî, hê jê dûr bû ku ji bo rejîmê tehlûkeyek be. Wêkî din, du salan piştî ku warîsê Bûrgîba bû desthilatdar, sala 1989ê hilbijartinên parلمانê yên nisbî azad pêk hatin. Di van hilbijartinan de partiya îslamperest % 14ê dangan bi dest xist. Vê yekê pêşî li bin Elî negirt ku partiyê fesih bike û bi hezaran sempatizanên wê têxe zindanan. Wê gelek ji van sempatizanên di êşkenceyê de bimirana. Wî her dewam kir li ser tehlûkeya îslamperest biaxive. Ev

Eric Rouleau tîrmeha sala 1985ê weke sefirê Fransayê yê Tûnisê hat dest nîşan kirin. Wezîfedarkirina wî pêgî demêkê hat ku li Parîsê, der barê warîsê damezirînerê komarê Hebîb Bûrgîba de ya li gorî baweriyê "di demeke nêz de wê pêk bihata" fikar dihatin ifade kirin.

yek bi kêrî wî hat ku hêzên rojhilatî û piraniya dewletên ereb piştgiriyê bidîne. Vê jî kir ku, laîk jî tê de, ji bo tepisandina tevahîya muxalefê, ew heman stratejiyê bide ber xwe.

Xennûşî ew zilamê ku propagandaya tûnisî nîşan dida, nebû. Min ew berî û piştî mişextbûna wî ya li Londdonê ya 1990ê dît. Min tespît kir ku "Şêx" –ji ber doktoraya wî li Sorbonne'yê ya di teolojiyê de ew hêjayî vî sifetî hatiye dîtî– bawermendekî dilsoz e, îslameke azadker ya ku dikare dadê û sihhetê ji tevahîya welatîyan re misoger bike, qebûl dike. Lê belê profesorê fîlozofiyê fikrên xwe bi hesasiyeteke aqilmend li ser wan derdibirî. Bin Elî ev fikir, şexsî, weke "gumanbar" dinirxandin. Bi hemdemîna fikra xwe û qebûlkirina civakeke pîrreng -ya ku dikir ew ji bo otokrasîyên heyî bi tehlûketir be, lewra wî pesnê bikaranîna şiddetê bidaya wê evqasî bi tehlûke nehata dîtî-, ew ji birêvebirên din ên îslamperest ên cihana ereb, cihê bû.

Di dema hevdîtîneke dirêj de ya ku min hezîrana 1996ê li paytexta Ingilîstanê (Fransayê red kir mafê penaberîya siyasî bidîyê) pê re kir, wî jî min re rave kir ku bikaranîna şiddetê "tesîreke berepaş dike" çawa ku li deverên din jî ev yek hate pişt rast kirin. Ji hingê ve wî kadroyên partiya xwe yê ku pesnê êrişan didin ku armanca wan lawazkirina rejîma bin Elî ye, ji partiye derxistin. Ew xwe nêzi wan tevgeran dibîne ku bi serketî tercîha cihgirtina di nav jiyana siyasî, parلمان û heta hikûmetên cihana ereb de bikin. Riya dayî ber xwe ya "îslamo-demokratîk" tirk tîne bîra mirovan, ên ku rêzê ji sîstema laîk a Mustafa Kemal saz kirî re digrin, û bi ser ketin ku bi riya parlemanê bibin desthilatdar. Xennûşî bi rêk û pêk tevahîya êrişên terorîstî yên tevgerên din ên navê islamîbûnê li xwe dîkin, şermezar dike. Ji hingê ve ji bo min normal bû ku di dema erka xwe ya diplomatîk a li Tûnisê de ez weke muxalîfê din ên Tûnisê muameleyê pê re bikim. Min navê wî li listeya navên mêvanên resepsiyonên sefaretê zêde dikir, ya xuyayî jî ew bû ku pir bi dilê wî bû di van resepsiyonan de hazir be. Vî tiştê nedîtî, gelek kes şok kirin.

Ev qutbûna lihevneker tenya sedema xirabûna misêwa ya tîkiliyên min ên bi wezîrê karê hundir ê wê demê re bû. Roja ku ez ê bi temamî ji Tûnisê veqetiyama, di dema serdaneke nezakete ya min dayî wî de, hê nû wî bi nerazîbûneke diyar a ku di nav atmosferê de ne li cih de hatî daqurtandin, ji min pirsî ka çima ez wî weke sîxurêkî CIAYê yê zêde meylidar dibînim. Wî gotinên xwe hema hema gotin bi gotin ji ber telegrafînen nepenî yên ku min ji Quai d'Orsayê re şandî, girtibûn.... Ango Sefir jî jî endamên tevna wî ya sîxuriyê xilas nebûbû.

* Rojnamevan, kevnesefir

1. Jêrenota wergêr: Dibistana artêşa fransî ya ji bo perwerdekirina femandaran

2. Jêrenota wergêr: Quai d'Orsay devera ku wezaretê karê derve lê ye û Elysee jî cihê qesra serokomar e

Wergera ji fransî: Luqman Guldivê

Fewzi BİLGE: Payiz VI, Boyaxa rûni li ser tûwalê, 67 x 34 cm

SERÎHILDAN Û TORA BERXWEDANÊ LI CEZAYIRÊ

Cezayir: Dewlet, civak, nakokîyên welatekî

KADER A. ABDERRAHIM *

Serîhildanên li Tûnisê, di rojname û nûçeyan de, ji bo serîhildanên ku Cezayir ji hejand, cihekî piçûk hişt. Li wê derê, êdî welatî bêyî dudilîyê seferber dibin da ku dengê xwe bidin bihistin: Sala 2010ê bi tenê Mîdurîyeta Cendirmeyan a Neteweyî 11500 pevçûn, xwepêşandanên giştî an jî kombûnên li çarhêlên welêt jimartine.

Sala 2011ê, digel bicihanîna tevdirên bacê yê ji bo kêmkirina aboriya nefermî, dest pê kir. Heta niha, şirketan bi tenê ji bo veqerandina *Baca li ser Nîrxê Zêdekîrî*, fatûra dixwestin. Lê qanûnê nû, ferd ji di nav de vê yekê li ser herkesî ferz dikin. Wê jî rê da ku fiyeta berhemên pir pêwîst ên weke rûn, şeker an ard, yekser pir bilind bibe -rabûna fiyeta ya li ser bazara dinyayî ji li vê bilindbûnê zêde bû.

Wekî din, hikûmetê biryar da ku ji niha û pê ve, dê pareyê hemû danûstandinên ji 500 000 dînanan (nêzî 5 100 euroyî)

Beriya Sîdî Bûzîd bi xwe jî, li paytext Cezayirê li dijî zêdebûna bihayên serhildan çêbûn. Ev serhildan him nişana xirabbûna asta jiyanê û him jî nemana baweriya bi elîtan e.

bêhtir bi riya çekê bê dayîn. Wê, ji bo ku livên diravî bêhtir di bin çavan re derbas bike û rêjeya veqerandina aîdatên civakî û bacan bi giştî bilind bibe, ev gav avêtiye.

Lê ji bo xelkî, ku jixwe di bin şert û mercên jiyanê yê dijwar de ye (destheqa mehane ya navincî 15 000 dînar, yanî 153,50 euro ye), bi yekcarî encameke din ji van qeraran derket: zêdebûneke mezin a fiyeta (weke mînak, buhayê şeker % 30 zêde bû). Ji bo torên ku bazara paralel di destê wan de ye, biryarên hikûmetê dibin sedema zirarên finansî yê ku nayên texmîn kirin. Lihevûna reaksiyonan jî ji wir tê. Ji 4ê heta 10ê kanûna

paşî, xwepêşandanên aloz li bajarên cihê yê welêt rû dan, pir caran jî di navbera millet û polîs de şer derket.

Careke din, biryardêran hizra civakê nekir û bi awayekî zalimane gavên xwe avêtin, bêyî ku bi torên hedefgirtî mijûl bibin an jî tercihên xwe rave bikin -digel ku hin ji wan tercihan, weke pêwîstiya dîyarkirina hemû xebatkaran (li gorî Yekîtiya Giştî ya Xebatkaran Cezayirî (UGTA), heta niha, milyonek patron vê yekê nakin), dikarin piştigiriyê xurt bikin jî. Hin aborînasan pêşniyaz kiribû ku şerê li dijî vê aboriya nefermî gav bi gav bê meşandin û fikirên pêşxistina toreke belavbûnê û pergaleke bankayî ya rasteqîn parastibûn. Kesî dengê wan nebihîst.

Sazkirina civaka bertîlxurîyê

Bersiv bi lez û bez hat: Çend saet piştî 4ê kanûna paşî, serîhildan li tevahiya welêt belav bûn û bûn sedema pêleke

şiddetê û qurbanên wê: bi kêmanî sê kes mirin û çar sedên din birîndar bûn.

Torên neqanûnî yê bazirgan, bi zimanê rojane *trabendo*, xwedanên hêzeke finansî ya xurt in. Ew di salên 1980yê de piştî ketina xurt a kûrên neftê, derketin holê û ji tuneyîyên li welêt sûd wergirtin. Ev jî bû destpêka trafikeke berhemên ewropî, ku li bazara reş belav dibin. Îroj, trabendo tevneke pîrheboke ya nefermî û berfireh e ku bi hezaran ciwanan dixebitîne; ev ciwanên han jî, li dijî polîsan şer dikin, heta ku qanûn betal bibin. Rakirina Baca li ser Nîrxê Zêdekîrî (BNZ) mafên gumrikê û baca li ser qezencên firmayan heta tebaxa bê û pesendkirina qanûneke finansî ya temamker, taloq bûne.

Ev dijberî careke din tesîra torên veşartî dide xuya kirin: Ew vê civaka ku divê li çareya serê xwe binêre, saz dikin û her reformek jî ji bo kesên xizan, weke jîdestdana feydeyan xuya ye; herçî kontrolkerên vê bertîlxurîya tevni jî, hinek ji bandordarîya xwe jî berze dikin.

Ev şiddet nişana tevgera dualî ye: guherîna kûr -aborî û civakî- yê dehsalên dawiyê û nebûna rewabûna elîtan siyasî. Diviyabû dewletê berjewendiyên giştî biparastana, lê helwêsta desthilatdaran bixwe van berjewendiyên pûç dike; lewre jî, gel van nîrxên giştî napejirîne.

Di dîrokê re, dewlet dor bi dor weke saziyeke hegemonîk, monopolîstîk, zilmkar, parêzvan an jî bi adanê xuya bû. Lê ew niha ji van sîfêten rastî an xeyalî daket. Weke encam, piraniya cezayirîyan li karên giştî naaliqin; beşdarîya kêma li dengdanên neteweyî an herêmî yê dehsala bihurî jî vê yekê piştrast dike.

Ev bi dehan sal in ku ev diyarde her bilind dibe: Di serê her cezayirîyekê/î de diyar e ku divê ew ji riya adetî derve û rêbazên xiraker bi kar bîne da ku bigihîje armancên xwe yê ferdî. Ev yek di encamê de bû sedema jihevveqetîna rêxistina fermî ya civakê û dînamîzma civakî.

Ev jî bû sedema girêdana torên şexsî, ku ji bo parastina berjewendiyên yekser tîkîlyan deynin. Ev girêdan di hemû beşên civakê de -perwerdekar, bazirgan, leşker an memûran- hene û li ser esasê "tu çi bixî kewarê, ew ê bê xwarê" çêdibin. Bi riya wan, mirov dikare xizmetekê bistîne an jî ji cezayan bifilite.

Ev "civaka kenaran", encama pevajojeyê dirêj a xirabbûnê ye, ku ji dema serxwebûnê ve dest pê kir. Divê bê gotin ku, li derveyî şerê rizgarîyê, Cezayir tu caran nebû xwedana pergaleke giştî ku bikaribe neteweyê bi rê ve bibe, lê ew hertim weha bi rêxistî bû ku welatî di vê pergale de weke elementekî/e xeter hat hesabandin. Ji ber ku riyên hiqûqî nikarin ji pêwîstiyên civakî re bibin bersiv, xelk bi jîrekîya bêhempa qanûnan ditewîne û dewletê dixapîne. Vê adeta civakî, terzekî jiyanê ê xurt bi cih kir. Bertîlxwarin li ber çavên xelkê weke xizmetkirinê xuya ye.

Ber bi Perestrojaya mexribî ve

Welatî di her derfetekê de kiryarên *duwlayê* (dewletê) rexne dikin, lê tîkîlyaya di navbera rêbazên xiraker -yên ku ji ber helwêsta wan derdikevin holê- û birêvebirîya rayedaran de, li ber çavan nagirin. Dijberîya di navbera dewlet û gelî de, tenê paşê ku dirûvekî siyasî girt û îslamperest derketin holê, hat dîtîn. Lê bi rastî, ew pir kevin e û li gor rewşê bi awayên cihê xwe dide der.

Paradoksa Cezayirê ev e ku welat zengîn e, lê civak, her ku diçe feqîr dibe. Ji ber vê, helwêstên ferdî neguherin, sadiqî û fedakarî radibe û yekîtiya neteweyî dixê xeterê. Heta salên 1990ê, "mînaka cezayirî" xwe dispart sê rêbazên sereke: perwerde ji herkesî re, belaşbûna pergala tenduristîyê û çî bigire misogerîya derfeta kar di şirketên sektora dewletî de. Lê rewşa şerê li dijî komên çekdar ên îslamî û birînen ji siyasîyên sererastkirina strukturel, ev pergalekê bir. Anîha parsekî û fihûş berbelav in. Nexweşiyên weke jana zirav, tifo an jî kolerayê, bi taybetî piştî erdheja gulana 2003ê li Bûmêrdas a li rojhilatê Cezayirê, ji nû ve derketin holê. Bi giştî, nebûna derziyan û rewşa beredayî ya xizmetên tenduristîyê, bûn sedema ji nû ve peydabûna navendên nexweşiyên vegir, yê ku berê hatibûn tune kirin, yan kontrol kirin. Xelk jî her ku diçe bêhtir, bi zorê xwe li ber vê rewşê radigire.

Ji iqtîdarê ketina Zeynelabîdîn bin Elî [serokê Tûnisê yê berê] nişana vê yekê ye ku diktatorî, bi xêra pêwendiyên digel navber û mişteriyên xwe ên li nav civakê, zîndî dimînin. Bi qutbûna wan pêwendiyên, desthilata tûnisî jî hilweşîya. Lê belê rewşa her du welatan ne mîna hev in. Helbet, ew di warê birêvebirina zalimane ya civakê de hevpar in -weke hemû welatên dinyaya ereb jî. Li Cezayirê, zeminên azadiyê ku şoreşa 1988ê bi dest xistibûn, ji ber tîkoşîna li dijî îslamiyan winda bûn. Şerên xwînêrê ên salên 1990ê jî "demokrat" bela-wela kirin. Vî şerê birakujîyê civak ji hev xist û partî û komeleyên ku piştigirî dane perçiqandina dij-îslamperestîyê marjînalîze bûn. Li hemberî Enîya Rizgarîya Neteweyî (FLN) û Kombûna Neteweyî ya Demokratîk (RND), zeminê siyasî vala bû. Ji bilî Enîya Hêzên Sosyalîst (FFS), hema bêje, qet muxalefeteke li ser lîngan ku dê bikaribe daxwazên gelî bide bihistin, nemaye.

Heta ku daxwazên xwepêşandêran li zeminê siyasî deng venedin, serîhildanên demkî ji desthilatê re nabin pîrsgirêk. Hevde miya nerazîbûnên civakî nikare ji vê iqtîdarê re, ya ku heta niha tim bi awayekî hovane serîhildanên gelî perçiqandin, bibe talûke. Lê eger ew ê bikeve xeterê jî, gelo dê artêş li hemberî meyla azadiyê û edaletê çawa tev bigere? Tercîha rayedarên cezayirî çî dibe bila bibe, divê muxalefet bi lez û bez daxwazên gelî yê tevlihev, siyasî bike. Dibe ku wext bigire. Lê belê, perspektîva perestrojkeye mexrebi li asoyê hiltê.

* Lêkolînêr Enstîtuya Têkîlyên Navneteweyî û Stratejîk (IRIS), li Parîsê, nivîskarê Indépendance comme seul but [Armanca Yekane: Serxwebûn] Paris Méditerranée, Parîs, nîsan 2008.

1 "Le gouvernement a-t-il saisi le message de la rue ? (Gelo hikûmetê peyama ji kolanan hatî girtî?)", Liberté, Cezayir, 27ê kanûna 2010ê

2 Daxuyaniya sekreterê giştî yê UGTA'yê dayî bernameya nûçeyan a radyoya Kanala 3'yê, 10ê çileyê 2011'ê

3 Kurteya peyva bi îtalî contrabbando ("qaçaxçî")

4 Bi erebî dewlet, bi maneyeke berfirehtir tevahiya sêmbolên dewletê jî

5 Ev bernameyên sererastkirina strukturel (avahiyê) di gulana 1989'ê, hezîrana 1991'ê û gulana 1993'ê bi Bankeya Cihanê û Fona Pereyan a Navneteweyî (IMF) re hatin pêşxistin

6 Di çiriya pêşî ya 1988'ê de ji ber şertên jiyanê ên kambax, ciwan daketin qad û kolanan. Di encama tepisandinê de (li gorî daneyên fermî) sed û heftêûşeş kes mirin

Wergera ji fransî: Simko Destan

FEWZÎ BILGE: Montaj I, Boyaxa rûnî li ser tûwalê, 25 x 35 cm

TÛNIS

Di neynika şoreşa tûnisî re Misir

SARAH BEN NEFISSA *

Her kesî weha bawer dikir ku demokratîkîbûna dinyaya ereb, herêma dawî ya cîhanê ku ji xirakirina dîwarê Berlînê ve di warê siyasî de pêşketinên mezin lê çênebûbûn, dê ji Misirê dest pê bike. Avakirina tevgera Kefayê, sala 2005ê, ku li ser daxwazên demokratîk û redkirina derbasbûna desthilatê bo kurê serokê niha Husnî Mubarek, radiwestiya, her wekî têtetina leyistika siyasî, sala 2009ê, ya kevnesekreterê giştî yê Dezgeha Navneteweyî ya ji bo Enerjiya Atomî (IAEA) Mohamed El-Baradai, weke nişanên pêşî yên ve yekê dihatin dîtin. Lê weha çênebu.

Desthilata Tûnisê çima qulibî, lê ne ya Qahîreyê?

Desthilata Tûnisê çima qulibî, lê ne ya Qahîreyê? Divê em li ser têtikîliya navbera protestoyên civakî û sazûmanên siyasî bisekinin, da ku em wê baştir fêhm bikin. Hin kes weha îddîa dikin ku ferqa herî mezin a di navbera her du welatan de ew e ku desthilata Zeynelabidin bin Elî zalimane û polêsane bû. Dibêjin Misir guhertoyeke nermtir û şarezatir a otokratîyê nişan dide: azadiya derbirinê heye -di çapemenî, televizyon û blogan de- û heta mirov dikare çend gavên siyasî ji biavêje û pêşketina bilez a xwepêşandanên civakî ji nişana vî yekê ye. Hêjayî derbirinê ye ku daxwazên civakî yê derdorên xebatkaran, bi "peyrewa" tevgera siyasî ya 2005ê li hev zêde bûn, lê hîn bêyî ku li zemînê siyasî xwe bide der.

Bi dîtina wan, Tûnis ji "negatîva" vî resmî Misirê ye: serhildana civakî, ku kokên wê xuya nakin, bi awayekî pir lezgin ji bo qulibandineke siyasî guherî, tevî -an jî ji ber- perçiqandina xwînêj ku xwest wê bifetisîne. Lê belê, rewşa her du welatan jî bi rengekî xerîb mîna hev e. Tu hêza siyasî nikare bi rastî xwedîtiya şoreşa tûnisî bigire ser xwe. Halê Misirê jî eynî ye: hêzên siyasî yê muxalîf li gor xwepêşandanên civakî li paş dimînin. Li vî welatî, tevgerên protestoyê di serî de bi leyistikvanên mediyayî yê cihê re hevkarîyê dikin, yê ku parvekirina desthilatdarîyê tînin rojevê: bihêlin, guhdariya xwestekan bikin, pêwîst bibe jî paş ve gavê bavêjin. Lê bi tenê qismî. Lewma, dema protestoyên bi daxwaza xizmet û êkîpmanan ne bi tenê li derdorên karkeran belê her weha li taxên nefermî yê kevîya bajaran (ên mîna bajarên ji tenekeyan = bidonville) bi pêş ketin, -Brayên Misilman (1) jî di nav de - tevahiya çîna siyasî ya misirî matmayî hişt.

Heta nexweşan jî li hemberî kalîteya xirab a xizmetên nexweşxaneyan serî hilda. Lê diyardeyeke nûjen heye. Beşên xelkî yê ku di warê civakî, çandî û siyasî de herî xizan in, êdî bi axaftinên ku ji 2005ê ve li zemînê giştî berbelav dibin û behsa "civaka sîvîl", "demokrasi", "mafên mirovan", "welatînî" û "reformên" siyasî dikin, hesiyane. Retorîka navneteweyî ya

serdest jî bi bandor e: leyistikvanên cuda, li nav sinifên jêr jî, lê xwedî derdikevin û wê li gor dilê xwe diguherînin.

Du awayên tevgera protestoyan

Mediyayê jî dengê êşa civakî veda û xwepêşandanên gelî yê derdorên dişopîne. Li hemberî girtina tevahiya warên derbirina siyasî -kiltîkirina hilbijartinên parlemantî yê mijdarê û kanûna pêşî ya 2010ê, ku bi serkeftina digel % 90ê denga partîya dewletê, Partîya Neteweyî ya Demokratîk (PND), bi encam bûn jî nişana vî yekê ye-, medya weke zemînê siyasî yê alternatîv tîn pejiandin. Ji ber vî yekê, berî hilbijartinan, rayedaran tevgerêke kedîkirina rojname, radyo û televîzyonan dabû dest pê kirin.

Berî vî vegirtina mediyayê, tevgerên protestoyê li Misirê bi du awayan bi pêş ketin. Li aliyekî, kiryarên tundrew zêde bûn: girtina riyar, ji bo protestokirina mirinên qezayî yê ji ber tamîmekirina riyên hin taxan, her wekî tehdîdên xwekuştina di kolanan de, ku piştî întixara Bouazîzî zêde bûn. Ev alozî li dijî korbûna rejîmê ya li hember kiryarên bi rengekî din bersivê e. Ji ber ku "ne-siyasî" bûn, dilê desthilatê xweş bû û wê êdî bersiv nedida xwestekên ku ji beşên stratejîk dervedin.

Lê belê, rayedaran piştî rûdanên li Tûnisê, bi awayekî pir lezgin bertek nişan da: taloqkirina pesindnameya reforma statuya memûran, xebitîna di warê giştî de, diyarkirina gavên civakparêz û hwd. Her çî desthilatên dîni yê fermî, wan bi bîr xist ku xwekuştin kiryarêke şkestina baweriyê ye -ev ne fikirê mela Youssef Al-Karadhaouî ye, ku li ser televîzyona satelît Al-Jazîrah behsa Bouazîzî jî kiribû.

Pirbûna daxwazên ku li ser esasên nasnameyî an civatî saz dibin jî, taybetmendîya duym a tevgera civakî ya misirî ye. Bedewiyên Sînayê li hember gavên ewlekarîyê ku ji ber nêzîkatîya Îsrailê li ser wan tînin ferz kirin, derdikevin; xelkê nûbî yê jî şert û mercên jiyana xwe nerazî ji dewletê gazincan dikin û tazminatên piştî koçbûna wan a di dema avakirina Bendava Bilind a salên 1960ê de ji wan re sozdayî jî dixwazin. Lê xwepêşandanên qiptî -ku piştî teqîna li ber Dêra Îskenderiyeyê, şeva lê kanûna paşî ya 2011ê (r.18 bixwînin), rû da-, ji ber rêbazên xwe yê nû, mijarên sereke yê baldariyê ne.

Li gor analîstên misirî, tevgera civakî û siyasî ya tûnisî "hemdemtir", gihaştetir, siyasîtir e, ji ber ku ew bi piranî encama pêrêbûna sinifên perwerdekirî û xwenda bû: ev çînen navîn ku bi zimanê kubar ê mafên mirovan, azadî û demokrasiyê (2) diaxivin. Gelo zimanê "civatî" û "nasnameyî" li Tûnisê jî holê rabû? Bi temamî na, "civatparêziyê heremî" hê jî heye li ba nifûsên ku li paş

Ji 2005ê ve Misir şahiidiyê li tevgerên protestoyî dike. Tevî tepisandinê jî ji dawîya çileyê ve ev tevger zêde bûn. Birayên Misilman jî di navê de tevahiya çîna siyasî mat û zendegirtî ma.

"mucîzeyê tûnisî" ne û bûne pêşengên şoreşê hê jî heye: vî diyardeyê berî ku bigihîje dorbarên perîşan ên paytext û dawîyê li bulvara Burgîba ya Tûnisê li Gafsayê, Sidî Bûzîdê, Thalayê, Kasserîneyê û Jendûbayê xwe da der.

"Îbrîdûna" rejîmên siyasî

Li Misirê jî, îfadeyên protestoyê pirrengî ne. Zimanê exlaq û olê di tevgerên civakî yê derdorên xizan de bi kar tê, nemaze li taxên nefermî, jî ber ku bi tenê bi vî zimanî dizanin. Li derdorên perwerdekirî mîna yê memûrên bacê an yê mamosteyên lîseyê, zimanê protestoyê şorî edaletê dike û bi îsrar li ser karaktera sinifî û bi tenê civakî ya doza wan radiweste. Înkarkirina siyasîyê, jixwe dide xuya kirin ku ev leyistikvan tî gihîştin ka sinorên kiryarên protestoyî li hemberî desthilata zalimane çî ne.

Herweha, xwepêşandanên ciwanên qiptî piştî teqîna Îskenderiyeyê jî, bêhtir weke derketina ji sinorbûna "civatî" tî fêhm kirin, bi mebesta ku "pîrsgirêka qiptî" tîxin rojeva gelemperî ya neteweyî. Digel dirûşma "em [rêzgirtinê jî] mafên xwe [re] dixwazin", ku ji bo wekilên dewletê tê hildan (3), em zimanê welaîfîbûnê jî dibihîzîn. Li Misirê, daxwazên ji nû ve niqazkirina şertên yekîtiya neteweyî li ber çavan in. "Civatparêziya" heremî ya tûnisî jî, xwedîya xwestekeke hevrenge e.

Bouazîzî li hember avahîya walîtiya Sidî Bûzîdê xwe şewitand, û xwepêşandana mezin a 14ê kanûna paşî ya 2011ê li ber wezaretê karê hindûr çêbû. Li zemînê protestoyê yê misirî, pêwendiyên digel dewletê jî bi vî rengî ne; ew jî dirûvê çalakîyên rûniştinê, kombûnên li ber wezaretan, walîtiyan an qereqolan digire. Ev taybetmendîya hevpar, girêdana xelkî -di serî de yê herî feqîr- a bi dewleta civakparêz a pişt-serxwebûnê ve radixîne ber çavan, ku ev dewlet di dehsalên dawîn de bi piranî jî hev hat xistin (4).

Lê belê, tevgerên protestoyê yê tûnisî û misirî, bi riya mediyayan, ji cîhanê û raya giştî ya navneteweyî re jî peyamên xwe dişînin (5). Ev jî guherîneke girîng e: ev civakên di "globalîzebûnê" gihîştin ku ew êdî giştiyên giregirên ereb nînin û dinyaya derve ne cihê xeterê ye.

Em di serdema "îbrîdûna" rejîmên siyasî yê li dinyayê de ne -ev teorî dibêje ku çarçoveya globalîzasyonê îmkanên dewletan piçûk dike û xeta di navbera desthilatên zalimane û yê demokratîk de jî ziravtir dike (6) - û xwepêşandanên li her du welatan, îbrîdûna hevde m a dirûvên kiryarîya giştî û awayên îfadeya siyasî didin xuya kirin. Heta li welatên ereb jî, êdî siyasî ne tenê meseleya sazûyan e. Li Misirê, kiltîkirina zalimane û guherîneke bingeîn a têtikîliya dewlet û civakê li cem hev in (7). Tûnisê jî da xuya kirin ku mesafeya di navbera protestoyên civakî û çîni û protestoyên siyasî de evqas jî dûr nîne.

* Lêkolînera Enstîtuya Lêkolînê ji bo Pêşxistinê (IRD), Yekîtiya Têkel a Lêkolînê (UMR) 201

- 1 Houssam Tammam û Patrick Haenni, "Les Frères Musulmans égyptiens face à la question sociale: autopsie d'un malaise socio-théologique". ["Birayên Misilman li Hemberî Pîrsgirêka Civakî: Tehlîla Nerehetîyêke Civaknasî-olnasî"]. *Études et analyses [Lêkolîn û analîz]*, hjm. 20, Institut Religioscope, Freiburg, 2009
- 2 Amr Choubaki, "Pourquoi les élections 2010 représentent-elles les pires élections que l'Égypte ait connues?" ["Çima Hilbijartinên 2010ê di Dîroka Misirê de yê Herî Xirab Bûn?"]. *Al Masry Al Youm*, Qehîre, 2ê kanûna pêşî ya 2010ê
- 3 Laure Guirguis (rvb.), 2008, *Conversions religieuses et mutations politiques. Tares et avatars du communautarisme égyptien [Guhertîna Dînî û Guherîna Siyasî. Nerindî û Taybetmendiyên Civatparêziya Misirî]*, Editions Non Lieu, Paris, 2008
- 4 Myriam Catusse, Blandine Destremau û Eric Verdier (rvb.), *L'Etat face aux débordements du social au Maghreb [Dewlet li Mexrebê li Hemberî Nerazîbûnê Civakî]*, 2010, Paris, IREMAM/Karthala; Amin Allal, Karine Ben Afla, "Les mouvements protestataires de Gafsa (Tunisie) et Sidi Ifni (Maroc): des mobilisations en faveur du réengagement de l'Etat ou contre l'ordre établi?" [Tevgerên Protestoyê yê Gafsayê (Tûnis) û Sidî Ifnî (Fas): Çalakîyên ji bo Dîsa Têwerdana Dewletê an li Dijî Rewşa Heyî?"] dî de kovara *Tiers Monde [Dinyaya Sêyemîn]* de biweş
- 5 Khadija Mohsen-Finan, *Les Médias en Méditerranée - Nouveaux médias, monde arabe et relations internationales [Mediyayên li Deryaya Spî - Mediyayên Nû, Dinyaya Ereb û Têtikîliya Navneteweyî]*, Actes Sud, Arles, 2009
- 6 Michel Camau û Gilles Massardier. (rvb.), *Démocraties et Autoritarismes. Fragmentation et Hybridation des régimes [Demokrasi û Zalimî. Parçebûn û Îbrîdûna Desthilatan]*, Karthala, Paris, 2009
- 7 "Verrouillage autoritaire et mutation générale des rapports entre l'Etat et la société en Egypte" ["Kiltîkirina Zalimane û Guherîna Giştî ya Têtikîliya Dewlet û Civakê li Misirê"], di P. Blanc de (rvb.) *Egypte: l'éclipse [Têkçûna Misirê]*. *Confluences Méditerranée [Hevherikînen Deryaya Spî]*, 2010, (75), r. 137-150

Wergera ji fransî: Simko Destan

FEWZIL BILGE: Gulgeş, Boyaxa rûnî li ser tûwalê, 40 x 30cm

SWÎSRE

Gelo bi rastî jî dawîya sira bankayên swîsreyî tê?

SÉBASTIEN GUEX*

Berne di dawiyê de sala 2009'ê razî bû ku saziya bankavaniya nepenî bide ber topan. Lê belê tawîzên wê bi sînor in, û meydana malî ji bo ku bandora wê kêmkirî bibe, zend û bend badane jî.

L i destpêka 2009ê, ji ber zext û tamdanên welatên sereke yên Yekîtîya Ewropayê û Dewletên Yekbûyî, Rêxistina Hevkarî û Geşedana Aborî (RHGA) piştî ku demeke dirêj li ber xwe da, dawîya dawî bixwar da ku gawêkê biavêje. RHGA gef li Swîsreyê xwar ku navê wê li ser listeyeke bihuşta bacê qeyd bike – ku bi vê yekê ev welat wê bi dayîna cezayên mezin re rû bi rû bimaya (1) eger Bernê bi lez û bez qet nebe dwanzdeh peymanên bi navê "backirina cot" (CDI) di ber çav re derbas nekirana. Peymanên mijara gotinê xwe dispêrin prensîba hev-alîkarîya navneteweyî ya ne tenê di warê sextekarîya belgeyî ya bacê, lê herweha revandina bacê de jî.

Qanûnên swîsreyî bi rastî jî cudahîyekê dixin navbera sextekarîya belgeyî ya ji bo nedana bacê -ango bi riya şaşgahiyên belgekirî ku weke sîçekî li dijî qanûnê tê qebûl kirin, xwerizgarkirina ji dana bacê – û revandina bacê, ku bi lêpîrsînê besît ên îdarî tê derbas kirin û ji bona destûra rakirina sira bankayê nayê dayîn. Ji ber vê yekê, heta sala 2009ê, miracaatên ji bo hev-alîkarîyê yên ji aliyê dewletên biyanî ve pêşkêş rayedarên swîsreyî hatine kirin, pir kêmkirî pejiwandin, ji ber ku daxwazên wisa ji diwarên bilind ên sira bankayî dizivirîn.

Di paralela liv û tevgera RHGAyê de, Dewletên Yekbûyî jî zend û bendên xwe badan. Bi xêra lixwemikurhatinê gerînendeyekî sermayeya Yekîtîya bankayên swîsreyî (UBS), ku keştîya amîral a diravê swîsreyî ye, Waşîngtonê delilên acizker bi dest xistin: ji gelek salan ve ye, vê bankayê destekeke berbiçav dida mişteriyên xwe yên amerîkî ji bona ku di warê bacdayîna de sextekarîyê bikin. Ji payîza 2008ê û vir ve, dadgerî û bacgerîya amerîkî ji UBSê xwest ku tevahiya daneyên tēkildarî hejmareke mezin –bi qasî pēncî û du hezar – a mişteriyên xwe yên ji Dewletên Yekbûyî radestî wan bike.

Li ser mijarê, Bern û Waşîngtonê hevdu bē minet kirin; demeke dirêj hev birin û anîn, û di heman pēvajoyê de rêvebirîya amerîkî giliyê Bernê kir, û bi taybetî UBS bi lêpîrsîna qanûnî tehdîr kir –ku ev ê muhtemelen bihata wateya iflása wê. Asoya diravkarî ya Swîsreyê careke din jî di 2008 û 2009ê de ji ber listeyên ku hikûmetên alman û fransî bi dest xistin, tarî bû. Ji ber ku li ser wan listeyên ji bankayên swîsreyî û liştēnîstēnî hatibûn dizin û ketibûn destên hikûmetên alman û fransî, nav û hesabên bi hezaran mişteriyên biyanî yên li welatên xwe sextekarîya bacê kiribûn, hebûn.

Piştî rûbirûmayîna bi gelek zextan re, rayedaran dawiya dawî paş ve gav avêtin. Di berdêla rawestandina prosedûrên li dijî UBSê de, wan qebûl

kir ku di du qonaxên li pey hev de –yek jê di sibata 2009ê û ya din di havîna 2010ê de–, daneyên tēkildarî çar hezar û pēnc sed mişteriyên bankayê bidin bacgerîya amerîkî. Di derbareyê CDIyê de jî, Bernê di adara 2009ê de daxwaza RHGAyê qebûl kir, bi şertê ku Rêxistina Hevkarîya Geşedana Aborî dawiyê li, gefên xwe yên "nivîsandina navê Konfederasyonê li ser listeya reş a bihuşta bacê" bîne. Ji hingê ve, Konfederasyon ji bo guftûgokirina peymanên nû yên ku cudahîya navbera sextekarîya belgeyî ya bacê û revandina bacê ji holê radikin, bi qasî sî dewletan re keten nava danûstandinan. Bi vî awayî, nav û dengê destwermedana li sira bankayên swîsreyî, ya ku demeke ewçend dirêj bûbû sembola diravkarîya zexim a swîsreyî, derbeke pir dijwar xwar.

Tawîzên swîsrîyan tēn wateya ku sira bankayan êdî çû ser dilovaniya xwe?

Ev êriş helbet ne ya yekemîn bû (li nivîsa di qutîyê de binêrin). Ji destpêka sedsala XXemîn ve –serdema ku jê û ber bi vir ve derdorên sermayedar û rayedarên Swîsreyê bi çeske mezin ketine nava hewldanê ji bo ku vî welatî veguherînin ser bihuşta bacê û ji bo ku vê yekê bikin ji aliyekî ve giranî dan xweşbîniya di warê bacê de, ji aliyekî din ve jî sira bankayî bi awayê herî tēkûz zexim kirin– êriş hema hema qet ranewestiyā. Tevî vê yekê jî, heta 2009ê bi helwesteke pir zexim a bi tesîr Bernê karî li ber xwe bide. Sekreterê giştî yê RHGAyê ev rewş bi awayê xwe dest nîşan kir gava di çileyê 2010ê de daxuyanîyeke weha da: "Di deh mehên dawiyê de me ji dehan salan bêhtir tişt bi dest xistin (2)".

Mezinbûna paşvegavavêtina Swîsreyê bi kombînezon a çar hemanan dikare were ravekirin. Pêşî, bi buhrana kûr a diravî û bankayî ya ku tesîr li tevahiya dewletên pişesaz kir, Konfederasyon di heman demê de bi êrişê hêzên sereke yên cihanê re rû bi rû ma û nekarî dijberên xwe ji hev parçe bike.

Hêmana duyemîn UBS ye; dezgeha pêşî ya Swîsreyê, ku bi tena serê xwe xwedî giraniya nêzî % 40ê tevahiya bilançoya bankayî ye, û bacgerîya amerîkî ew di karûbarê destekdayîna sextekarîyên bacê de li ser sîc girt. Divê li vê rewşê were zede kirin ku di 2008-2009ê de UBS li ber hilweşînê bû: ew bi xêra alîkarîyeke pir mezin a hêzên gelemperî, bi taybetî jî yên amerîkî hat rizgar kirin. Di vê rewşê de jî wê êdî nikaribû red bikira ku navên hejmareke tēra xwe mezin a

sextekarên bacê bide Waşîngtonê û di berdêla wê de jî, ji Xezîneya Federal destekeke bi qasî –herî hindik 75 mîlyar dolar (58 mîlyar euro)– ya ku ji reqbên wê yên amerîkî re jî hatibû pêşkêş kirin, wergire.

Ya herî dawî jî, bi serxweşbûna serkeftinê xwe yên di pevçûnên heta niha de bi dest xistin, sazîya siyasî û bankayî ya swîsreyî wisa qure û bi xwe bawer bû ku şûr simbelê wê nedibirî. Di adara 2008ê de, şewirmendê federal ê ji diravgerîyê berpîrsiyar, Hans-Rudolf Merz, hê ji diwêriya bibêje: "Ez garanti dikim ku kesên êriş dibin ser sira bankayê, wê rojekê di vî karî de diranên xwe bîşkînin (3)". Rayedaran jî, ji ber vê yekê xwe baş amade nekirin, û bi derengî û bi helwesteke tevlihev li dijî zextan derketin.

Gelo tawîzên swîsrîyan tēn wateya, weke ku gelek şîrovekaran jî anî ziman, ku sira bankayan êdî çû ser dilovaniya xwe? Herî hindik sê sedem hene ku mirov berevajîya van şîroveyan bifikirê. Berî her tiştî, li ser xaka Konfederasyonê, cudahîya di navbera revandin û sextekarîya belgeyî ya bacê de hebûna xwe didomîne –bi awayekî din mirov bibêje, dewletên biyanî li vî welatî ji niha û pê ve ji dewleta swîsreyî zêdetir xwedî derfetên lêpîrsînan in! Zehmet e mirov bibêje heta kengê ev rewşa huqûqî ya ecêb wê karibe xwe ragire û bidome. Vê gavê, çepgir jî di nav de heta niha ti derdorê ji bilî rexneyên nerm ti gazinên mezin jî vê rewşê nekirine. Bi rastî jî li "demokrasiya herî qedîm a cihanê", nêrîna gelemperî ji demeke dirêj ve ye ku, zirarên berbiçav ên digihîjin prensîba wekhevîya li hember qanûnan, bi xweşbîni pêşwaziyê dixe û heta teqdîr dixe. Pergala bacê ya di hêla ku pēnc hezar biyanîyên herî dewlemend ên li Swîsreyê bicîhbûyî hema hema qet bacê nedin, şahidiya vê xweşbîniyê ye.

Navên mişteriyên bankayan veşartî dimînin

Li aliyê din, Bernê li ber daxwazên navendî ya Yekîtîyê serî netewand: pevguhertina jixweber a agahiyên derbareyê bacê de. Bi CDIyên nû re, dewletên gilîkar, weke prensîp, rewşa revandina bacê jî di nav de wê karibin di derbareyê sextekarîyên bacgerîyê de agahdariyan bi dest bixin. Li gel vê yekê jî mesafeya di navbera prensîp û heqîqetê de wê mezin be. Rayedaran swîsreyî di eslê xwe de di qanûngeriya pēkanîna van peymanan de, karîna gelek sînor û bendan deynin. Eger rêvebirîya Swîsreyê karibe van

Ji 1907ê ve...

Ji destpêka sedsala 20emîn ve, sira bankayên swîsreyî bûye mijara gelek rexne û êrişên dewletên biyanî, bi taybetî yên dewleta fransî. Sê nimûne:

- Lê Tîrmeha 1907ê, li Meclîsa parlementeran, wezîrê malîyeyê yê fransî Joseph Caillaux amadekarîya vê gefxwarîna dixe: "Ez hîn nebûme bi dengê bilind ne behsa projeyên xwe bikim (...) ne jî danûstandinên bazirganiyê bikim, lê belê ez dikarim ji bo yên welatîyên xwe yên ku, bi fors û nîşanên xwe, bi hêsanî biçin Swîsreyê, vê yekê bikim (...) û divê ew ji ber vê yekê zêde şaş û şok nebin. Bi her halî, ez dikarim pir bi zelalî ji wan re bibêjim ku pêkhatina peymanan [li ser pevguhertina saloxdariyên di derbareyê bacê de] êdî tenê li ser destnîşankirina tarîxekê maye; lihevkarin bivênevê wê rojekê bigihîjin encamêkê (1)". Hewldan û pêdaketinên Caillaux tu caran neçûn serî û fêkî nedan.

- "Sira bankayan ne dogmayeke navneteweyî ye (2)": bi wan gotinan, di çirîya pêşîna (oktober) 1923yê de li Civaka Neteweyan, birêveberê kargerîya malî ya belçikî, bi xwespartina nûnerên fransî dest bi kampanyayekê kir û armanca wî ew bû ku di derbareyê pevguhertina saloxdariyên karûbarên tēkildarî bacê de bi Konfederasyonê re lihevhatinekê pêk bîne. Kampanya bi ser neket.

- Di çirîya pêşîna (oktober) 1932yê de, hikûmeta Edouard Herriot hesabê hingavtina derbeke mezin dixe. Hikûmeta wî li Parisê digire ser şaxên bankayekê sereke ya swîsreyî ya demê û dest datîne ser listeyeke navên hezar welatîyên fransî –ku hemû jî kesên ji qata bilind a civakê ne– yên ku bi alîkarîya wê bankayê dizîya bacê dikin. Ev skandaleke pir mezin e, lê belê operasyon wê negihîje encamê hêvkirî. Ev yek wê bike ku rayedarên swîsreyî sira bankayê baştir veşêrin û di 1934ê de bi derxistina qanûneke taybet, parastina vê sirê saxlemtir bikin. Wisa xuya ye ku operasyon, berevajî armanca xwe, bûye sedemê girîng a hilweşîna hikûmeta Herriot di kanûna 1932yê de (3).

S. G.

bisînorîkirin bixe pratîkê, ku ev ê bîmine li ser danûstandinê ji niha û şûn ve yên hêzan ên di navbera Bernê û welatên gilîkar de, evên dawiyê divê baş zanibin ku ew ê di nêz de, berî ku daxwazên xwe formule ji bikin, di sira bikevin pey karmendên bankayên swîsreyî (4)...

Axirî, ji bo şer bi dawî bibe hê pir zû ye. Dibe ku derdorên karbidest ên Konfederasyonê neçar bimînin, weke pêwîstiya veguherîna danûstandinê hêzên navneteweyî, hin tawîzên din jî bidin; dibe ku, berevajî, ew karibin, eynî mîna berê, valahîyan dagirin. Ew bi her halî bi çû û heyecan vî karî dikin, û ji serkeftinê jî bêpar namînin. Ew bi awayekî çizirîn nava enîya heta niha yekbûyî ya dijberên xwe yên sereke yên ewropî û dawîya dawî, berî demê nêz derfet bi dest xistin ku li gel hikûmetên alman û brîtanî li ser projeyêke Weqfa Swîsreyî ya Karmendên Bankayan deriyê danûstandinê fermî vekin. Bi kurtî, rayedarên swîsreyî qebûl kirin ku bacê ji pereyên ji aliyê biyanîyan ve radestî bankayên wan tēn kirin bibirin û wê bacê li dewletên xwediyên wan pereyan vegerrîn, lê belê sira bankayî biparêzin. Bi gotîneke din, derfetê bidin kesên ku pereyên mezin di destê wan de ne, navên wan veşartî bimînin. Di berdêla vê yekê de, Berlîn û London jî wê nema ji Bernê parvekirina agahiyên di derbareyê bacê de bixwazin.

Bi her halî, gengaşeyên ku ev demêke cîhana diravgerîya swîsreyî li nav hev dixin, efsaneyekê bi dehan salan e li ser zarê herkesî ye, da ku çembereke pîroz li dora parastîna sira bankayan were afirandin, dihejînin: efsaneya ku li gor wê eger derbeyek li vê prensîbê bikeve, wê ji bo Konfederasyonê bibe felaket. Di sala 2000ê de, rojnameyêke sereke ya cîhana karsazan a swîsreyî piştirast dikir ku qelsbûna sira bankayan wê "vemaîna pişesazîya [wê] ya bankayî jî (5)" bike mijara guftûgoyê. Piştî saleke din, lêkolîneke aborînasîkî navdar ê swîsreyî, Jean-Christian Lambelet, digihîşt wê encamê ku qelsbûneke wisa karibe bi xwe re "encamên kambax" bîne: dibe ku bi dehan hezar karmend ji karê xwe bê par bimînin, û bivê nevê "dewleta civakî ji nû ve were

biserûberkirin"; lêkolînê bê dudilî îdîa dikir, dibe ku pêwîst be "Cenevre bixitîme (6)". Di sibata 2009ê de jî karmendekî girîng ê bankayê digot ku, eger cudahîya di navbera revandina bacê û sextekarîya belgeyî ya bacê de ji holê were rakirin, navenda diravî ya swîsreyî dikare "heta nivê bejna xwe (7)" piçûk bibe.

Yek ji wan îdiayan tenê jî neqewimî. Tevî guftûgoya herî cidî, ji şerê duymîn ê cihanê û vir ve, ya li ser sira bankayên swîsreyî, diravgeha swîsreyî, çalakiyên wê yên sereke, û birêvebirina sermayeyê, di rewşeke baş de xuya dikin. Di 2009ê de, bi taybetî bi desteka hêza franka swîsreyî (CHF) li hemberî euroyê, kîsên pereyan ên ku mişteriyên biyanî spartîna bankayên Konfederasyonê, kêmkirina û di ser de zede ji bûne: çendeya net a herîkîna pereyan bi qasî 120 mîlyar frankên swîsreyî ye (8). Her tişt îşaret jî pê dixe ku çendeya 2010ê jî wê tēr û sertēra bankavanên swîsreyî bike (9).

* Profesorê dîroka hemdem li zanîngeha Lozanê. Nivîskarê pirtûka "Siyaseta Kasayên Vala. Dewlet, Pereyên Raya Giştî û Cihanbûn", Tevgera Lêgerînê di Zanistên Civakî de, hej. 146-147, adar 2003.

- Bo nimûne, dihate pêşîni kirin ku geryana sermayeyan li gel welatên li ser listeya bihuşta bacê, were astengkirin an jî qedexekirin; cf. Neue Zürcher Zeitung, Zurich, 7-8 adar 2009
- Neue Zürcher Zeitung, 29 çile 2010
- Bultena fermî –îfadeyên devkî yên Konseya Neteweyî û Konseya Dewletan, Konseya Neteweyî, 19 adar 2008, www.parlament.ch/FR
- Bruno Gurtner, "Bank Secrecy: Switzerland Circles the Wagons" ["Sira Bankayê: Swîsre wagonan bi hev ve girêdide"], Tax Justice Focus, www.taxjustice.net, cild 6, cotmeh 2010, r. 4-5
- Le Temps, Cenevre, 28 mijdar 2000
- Jean-Christian Lambelet û Alexander Mihailov, "Giraniya diravgehên swîsreyî, cenevrejî û lemanî", Institut Créa, Lozan, 2001, r. 50 û 52
- Le Temps, 24 sibat 2009
- Neue Zürcher Zeitung, 15 çile 2010, û L'Hebdo (Lozan), 22 nîsan 2010
- Neue Zürcher Zeitung, 18 mijdar 2010

Wergera ji fransî: Baran Nebar

KULTUR-POLÎTÎK

KEJO BAJÂR

Teyrê Sîmir: Ehmed Huseynî

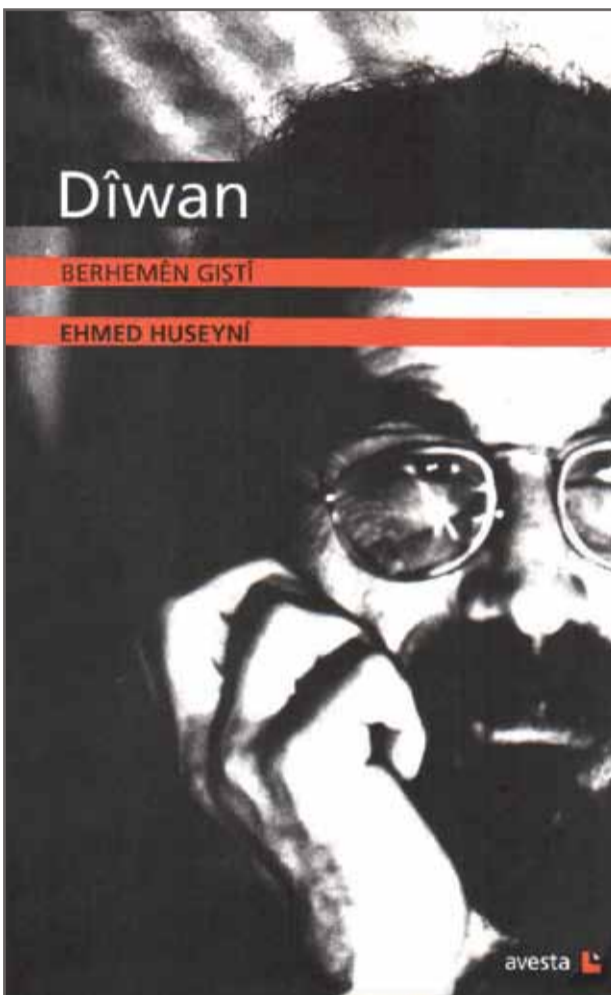
Mê bar dikir û qantirên binçiki-yayî beriya me diwestiyan, bi çavine giriki li me temaşe dikirin û hêdî hêdî digiriyan.

Hûtên dijminê serê peyva me, an peyva ma ser jê dikirin, an jî buxçikên dildarên peyvê dida ser pišta wan û berê wan dida bajarên Ewropayê yê stewr. Di nav van geometrîyên şayik de an meriv dev li zimanê xwe dike û aş dibe, an jî mirov boxçikên xwe vedike û bi qêrîn welatan ji nuh de ji xwe re ava dike. Ehmed Huseynî yek ji wan kesan e ku li ser tûmekî beton yê "şaristanîyê" rûniştî, destê wî li ber rûyê wî, çavên wî tije toza babilisokan û bi fantazmagoriyêke bi xwîn berê xwe daye birinê û welatên tozê.

Temenên cênikên wan derizandî tim axîn jê diherin. Ew axîna ku di nav serdemên pak de xaniyên kerpiçî ji xwe re ava dike. Ew axîn, di salona jîyanê de li pîyanoya qewmekî parsüşikestî dixîne. Ew axîn li bin çiyayê bedirxaniyên helbestê digevize.

Ew çav tim li pey koremarê do dikeve û koremarê wî jî li pey wî. Ka kî keysê bi kê xîne dê hevdu jahrdayî bike. Her ku ew çav dixwazin ber bi "Newala Zerê" werin, newal hew qasî dibin rewrewk û bi dûr dikevin, her ku dixwazin li "Girê Mozan" kon vegirin, gir hew bi qasî ji goristanê xaka xwe dûr dikeve. Ne belasebeb e ku em di nav helbesta Huseynî de ew çend rastî nişaneyên xatirwestinê tên.

Bênder, oxir, hûçik, qantirên li nav sînoran, libakirina destmalê, kezî, gulî, Zînen kelogirî, kulînen nivîna, "dara tuyê ya li hewşê, xaniyên ku derhal ba karibe pišta wan bişkîne".

peyvê ji wir derdixîne, bi şkestina xwe vê yekê av dide û dixwaze zimanê keftî hilîne.

Tîna hibra Ehmed Huseynî (wek pêşiyên xwe) ruh bi elfebeya kurmanciyê ve tine. Peyva hatiye şkenandin di nav lepên poema Ehmed Huseynî de êdî bi xwe bawer e. Şifra wî di nav warên wêran de, warekî xweşik û bêndereke henûn ji bo çêlkewên helbestvanan amade dike.

Eger mirov rabe û ferhenga Ehmed Huseynî ji hev veke, mirov dê pêrgî karesatên kurdan bê. Ew peyv, li Çarçirayan sirûda ala yetam dixwîne ku di sînga Komarê de veşartî mabû. Ew peyv pehîna li sêdaran ketiye, eşa wê pehînê di nav parsûyên xwe de his dike. Wê peyvê derba xwe xwariye. Ew peyv, bi dixana li ser Sînemaya Amûdê ketiye re bûye hogir. Ew peyv, rextên Beritanê baş nas dike ji ber ku gelek caran pê beligoşkên biranîne teqandiye.

Ji dûr ve rabirdû tim mobilezekiriyê "çiqen havîni ne sînga wan û Bayê Zozik li hev nakin"

Çar sirûdên li dengê me hatiye rast kirin, roka ala me ji hev belawela kiriyê û em kirine koçerên siberê. Her li heyata me belaw bûne, navbera me û peyva me firehtir kirine. Ew mesafe eger bihustek be kirine deh bihust, gavek be kirine deh gav, werîsek be kirine sed werîs.

Hilm heya xwe digihîne peyvê qeşa digire. Ev zemîna qutifandina elfabeyê ye, ev xwestîna daqurtandina zimanek û zemanekî ye. Ev danjibirkirîna tarûmarkirina peyvên e, peyvên ku dikarin qala me bikin.

Di nav seqayê de peyva Ehmed Huseynî, "bîra hişê" me vedike û

Ew peyv "hespa xalê xwe bêsiwar" e. Ev peyv, dizane xwe ji birçên Zekîyayê biavêje, ew peyv li deşt û çiyayê zikçiryayî xwe li dirûna ferhenga zikçiryayî radikişîne. Wê peyvê pišta xwe daye diwarên ku hema hema dike bihedime.

Genimê helbesta Ehmed Huseynî li nav sînorên şkestî şin tên, li wir sînoran dicebirîne. "Şinocan" e.

Nave pirtûkê: Dîwan-Berhemên Giştî

Helbestvan: Ehmed Huseynî

Çeşin: Helbest

Buha: 23 TL

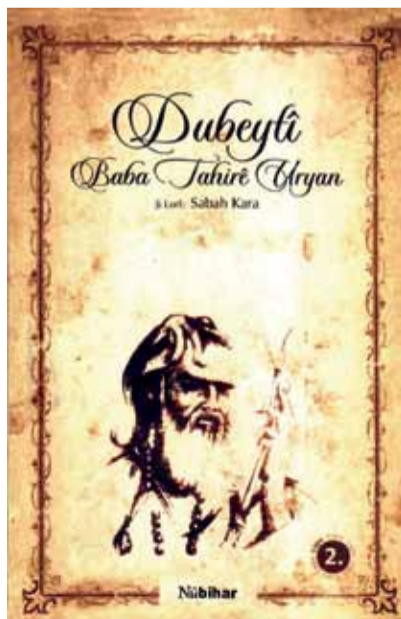
Weşanxane: Avesta

ISBN: 975-6637-33-9

Şilfîta: Baba Tahirê Uryan

Baba Tahir diçe medreseyekê û dixwaze li wir bi ci bibe. Li medreseyê şagirdên din jî hene û henekên xwe bi dilpakîya wî dikin û tu caran jê hêvî nakin ku ew ê mirovekî şareza û xwedî ilm û îrfan jê derê. Lê ew şagird dixwazin yarî û henekên xwe pê bikin. Tahir ji şagirdên der û dora xwe dipirse; "Gelo ez ê bi çi awayî bikaribim bibim xwedî ilm û îrfan?" Şagirdên medreseyê;

"Ku tu şeveke zivistanê heta sibê di hewza medreseyê, di nav ava cemidî de bimînî; tu yê bigihîjî ilm û îrfanê." Tahir jî wekî wan dike, di şeveke zivistanê ya bi qeşa de diçe dikeve nav ava hewzê û heta sibê dimîne. Serê sibê di nav ava cemidî de dema

bi xwe dihesse, gotina wî ya pêşîn ev e: "Emseytu kurdiyên we esbehtu erebiyên" (Ez kurd raketim, ereb şiyar bûm.)

Ji vê anekdota ku Azad Zal neqil dike mirov dikare weke metafor destpêka asimilasyonê û destpêkek bi qasî Mezopotamiyê dûr dest nişan bike. Baba Tahirê Hemedanî destpêka helbesta Îranê ya nivîskî ye. Lê îranî lorîyan weke kurd qebûl nakin û wan li ser nasnemeya pars(ek)an qeydî dikin. Li hemû welatên ku li ser hîma netew- dewletê hatine damezrandin, ev tişt heye. Kengî etnîsteyên di nav wê netewê de tiştekî baş derxînan holê wan li ser xwe dihesibînin; lê kengî ew tiştekî xerab bikin, dibin mijara girên dîrokî yê serdestên xwe û kerba xwe di serê wan de derdixînin. "Ez ji ber vê çerxa çep dadê dixwazim." Lê "newaya nalînên" dubeytên Baba Tahirê wê ji tûrikên parsekan derkevin û li xwediyên xwe veşerin.

Delal, nava çavên min qesra te ye
Nav du çavên min cihê piyê te ye
Ditirsim tu xafil gav biavêjî û
Piyê te ji mûjankê min bişê

Ev dubeyta jorîn ku hezar sal berê hatiye nivîsandin, dikare li ser tabletan jî û li ber serê bahlifa helbesta kurmanci jî bê nivîsandin. Herkes dikare vê dubeyta jêrîn ji yara xwe re bixwîne ku ji çiyayê Ferhad bilindtir û ji çola Mecnûn bi rewrewtir e.

*Eger dil dilber be, ma dilber kî ye
Dilber dil be, navê dil çî ye
Ez dil û dilber tevlihev dibînim
Nizanim ku dil kî û dilber kî ye*

Çi baba (Tahir), çî mele (Cizîrî), çî şex (Senan), çî beg (Pertew), çî hezret (Xanî), çî feqî (Teyran). Di asta hêmasaziya helbestê de perikên teyrikan yê di hibrêdekirî dê bikin ku helbestkar li ser yarê dînan bibin û ji dînan derkevin. Di zikra Baba Tahirê Uryan de ev rist derdikevin. "Dil ji cewra pûtan birîndar e." Her zikir pêş de biçe û dengê erbanê zêde bibe dê rist hêçtir bibin. Were were îmana min tu yî.

Her ku xwîdan sar bibe û şîya tiliyên li ser erbanê aş bibin, dê tîrafê dilê Baba Tahirê gur bibe, gur bibe û berzûrî Xwedê bibe. *Agir di sînga mi de ye, ey Îlahî* Rîskek heye ku mirov li ser tekstên klasîk binivîsîne. Ji ber ku her di dawîya nivîsê de deqên klasîk xwe dişewitînin û ji bilî peyvên pênûsa xwe tiştekî nahêlin. Piştî wê şewitandîne li ser rûpelên reş hew tîpên elfebaya helbestkar tenê tên xwendin.

Di her xwendina dubeytên Baba Tahirê sotîdîl de mirov "kurd radi-keve û kurd şiyar dibe."

Nave pirtûkê: Dubeytî

Helbestkar: Baba Tahirê Uryan

Ji Lorî: Sabah Kara

Weşanxane: Nûbihar

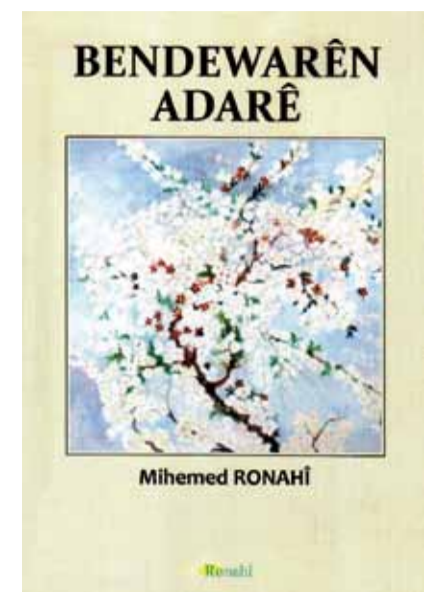
Çeşin: Dubeyt

Buha: 12 TL

ISBN: 978-9-9443-6084-5

Bendewarên Adarê: Mihemed Ronahî

Romana Bendewarên Adarê ji kuxikek Mihemedê Saryayê heta kuxixek dinê ya Mihemedê Saryayê, bi hesabê kurmanci yê jî yekê adarê ta yekê adareke din, jî şikestiyên serhildanekê ta ber bi trajediya malbetekê ve, dimeşe. Mihemed Ronahî wekî efsûnbazekî li ber tasa ava xwe rûdinê, bûyerên civaka feodal yek bi yek bi kurmanciyêke xas lê dike. Her ku pêlên ava tasê li ber wî dikevin, rûqetên vê romanê jî yek bi yek derdikevin holê: Hosteyê diwaran Mihemedê Sarya li gundê Ibika jina xwe ya duym aniyê û aqûbeta jina wî ya ewil jî nayê zanîn. Li gor hinekan wexta Mihemedê Sarya veşeriyaye malê, ew di nexweşxaneyê de miriye, hinek jî dibêjin wexta mêrê wê veşeriyaya malê, ew ji nexweşxaneyê revandine û li Stenbolê xistine ser rêya xerab. Elîyê ji Fatmayê (jina ewil) nixuriyê malê ye û şivantîya pezê xwe dike. Elî bixwe xezeb di çavên wî de ne. Her roja xwedê ku serê hinekan neşkinê tune. "Jixwe min xaltiya xwe Besê kuşt, qene ez vî Remoyê bêmâmûs bikujim û birevim. Tê cem Remo. Xeberan ji Remo re dibêje û xwarê erdê dibe. Kevirekî digire û du sê caran li serê Remo dixê. Remo dikeve û Elo baz dide berê xwe dide deştê." Piştî ku Elo hewqas xwîn di nav romanê de li dû xwe dihêle ji bo ku diya xwe ya mirî an jî ya sax bibîne, destê bêrêwîtyekê dike.

Romana kurdî çer ku ji warê xwe derdikeve, dewx dibe. Çawa ji tora otantikbûna xwe derdikeve, hemû dîmenên ku ava dike di serê xwendekar de hildiweşin. Bendewarên Adarê jî dê me di wî warê de hêvîşkeftî nekin. Mînak: "Li hember mezinahiya Stenbolê dewxa wî çübû. Gava otobos di ser pirê re derbas bûbû, yekem car bahr ditibû." Lê yê ku piçekî bi bajarê Stenbolê dizanin vê yekê jî baş dizanin. Mirov berî tekeve wî bajarî li Îzmîtê çav li bahrê dikeve. Di dîmenên kartpostalan de hişê romana kurdî diderize û lejantên rêya xwe wenda dike.

Li ser pencereya romanê ya ku berê wê bi hêla Kurdistanê ve ye, ev bûyer dipeyîsin: Hewê ya xwişka Elî bi sorikan ketiye û miriye. Mihemedê Saryayê bi jana zirav ketiye û li ber mirinê ye. Wexta Elî bi lingekî qop û bi xelatan (ku ji bo xwişka xwe ya mirî kirasek û cotek solên sor jî anîne) vedigere gund rewş ev e. Di yekê adarê de bav serê xwe datîne ser sînga lawê xwe û dimire.

Di fona vê romanê de, ku weke bûyerê feodalî dixuye, serhildêriya mah-kûman a li hember dewletê, wenyên Şex Seid yê bi diwarên mala ve daliqandî, Pîroyê ku piştî serhildanê aqil avêtîye û dastanên kurd yê nivîsê hene. Romanek di tahma kilamên radyoya Êrîvanê de.

Nave pirtûkê: Bendewarên Adarê

Nivîskar: Mihemed Ronahî

Weşanxane: Ronahî

Çeşin: Roman

Buha: 10 TL

ISBN: 978-6-0542-8707-9

Jiyan bi kurdî xweş e

Televîzyonên Kurdî

Dîroka televîzyonên kurdî, televîzyonên zimanê kurdî gelek nû ye. Dema mirov difikire ku televîzyon ji salên 1950-1960ê ve di nav cihana rojava de dest bi weşanê kiriye û di salên 70ê de ber bi rojhilat ve ji hatiye û zimanê kurdî heta bihara 1995ê, heta vebûna televîzyona satelît MED-TV jê bê par maye, wê demê zelal dibe ku televîzyon bi kêmayî 20 heta 30 sal derengtir ji zimanên din gihîştîye zimanê kurdî. Heta wê demê kurdan televîzyon tenê bi zimanê biyanî nas kirine. Vê yekê di serê gelek kurdan de şopeke neyînî hîştîye ku qey bi kurdî televîzyon çênabe, kurdî ne ji wan zimanan e ku bikeve serzemîna zimanên din û pê weşanên televîzyonê çêbibe.

Di Adara sala 1995ê de MED-TV dest bi weşana zindî ya televîzyonê kir. Weşana televîzyona kurdî li ser satelîtê bû û ji her aliyê cihanê ve bi rêya sêlikên peykî karibû bê temaşekirin. Li Rojhilata Navîn, di navbera kurd û dewletên cîran yê dagirker de derveyî şerê siyasî, çandî û çekdarî şerekî sêlikan jî dest pê kiribû. Bi taybetî dewleta tirk davêt ser malan û satelîtên kurdên ku dixwastin televîzyonê bi zimanê xwe temaşe û guhdarî bikin û sêlikên peykî dişikandin, ji holê radikirin. Kurdên hejar hew pê serî derdixistin ku sêlikên eslî yê peykî bikirin, di wê demê de dest bi nûvekariya (îcad) sêlikan kirin û bi sêlikên sifre û sehanan li televîzyonê temaşe kirin. Televîzyon ji bo kurdan bû moralek, baweriya pir kesan bi wan hat ku zimanê wan jî dikare di asta herî bilind, di asta satelîtê de bi kar bê. Televîzyon mîna "şoreş" mîna "bûyera sedsalê" dihat nixandî. Herçiqas bernamêyên kurdî ji yê zimanên din di yekemîn-televîzyona kurdî de kêmtir bûn jî, pêşwaziya MED TV ji aliyê hema bêje hemû kurdan xurt û bi kêf bû, moraleke mezin bû.

Duyemîn-televîzyona kurdî KURDISTAN TV bû, ku li Başûrê Kurdistanê vebû. KURDISTAN TV di sala 1999ê vebû û vebûna

televîzyoneke din bi zimanê kurdî rewşa medyaya kurdî hîn çêtir kir, tîrsa girtina televîzyona kurdî ji holê rabû. Êdî kurd xwediyê du weşanên satelîtî bûn. Rewşa internetê jî, berepêş diçû, malperên kurdî ber bi zêdebûnê ve diçûn. Bi vebûna KURDISTAN TV di destpêka sala 2000ê (01.01.2000) rê li ber pêşketinê berfireh bû; tecrûbeya kurd û weşana televîzyonê gihîşt asteke din, asteke wêrekiyê, tîrs ji ser tîkçûn, jîholêrabûnê çû. Piştî sala 2000ê weşangeriya kurdî ji her aliyê ve zêde bû, di vê zêdebûnê de carna jihev cudakirina qelîte, neqelîte pirsgirêk dianî holê lê di sa jî, pîrbûna malperên zimanê kurdî, zêdebûna weşanxane, radyo û televîzyonan çanda kurdî gelek berepêş bir û hîn jî dibe.

Mirov dikare vebûna du kanalên din ên televîzyonê (KURDISTAN TV û KURD-SAT) bi demeke kurt pey hev mîna peqîneke pêşketinê binirxîne, piştî vê yekê heta roja me hejmarê televîzyonên kurdî ji 30 (sihî) derbas bûne. Hejmar bi serê xwe mane nade der, divê ji aliyê kalîteyê û asta naveroka xwe jî bernamê û televîzyonên kurdî di nav hawirkanê de bin, hawirkana erênî dikare hejmarê temaşevanan jî zêdetir bike. Gelek kurd hîn li televîzyonên zimanên biyanî temaşe dikin; hin ji wan kurdiya televîzyonên kurdî fêm nakin, hin jî, xwe bi televîzyonên kurdî ifadekirî nabînin, bernamê û tiştên pêşkêşkirî tîr nabînin. Lê tiştêkî zelal ew e ku êdî hîç kesek nabêje, bi zimanên kurdî televîzyon nabe, kurd nikarin bigihîjin rewşa gelên din. Bawerî û bi xwe bawerî çêbûye, niha ber bi qelîte û asta bilind ya naveroktiyê ve gavavêtin li pêş hemû birêvebir û berpirsiyaran e. Dibistanên Medya û komunikasyonê dikarin perwerdekirina kadroyên radyo û televîzyonê binin çî; dibistanên weşangeriyê hebin, kêmasiya kadroyên televîzyonê jî holê radibe, bisporên vî karî zêde dibin. Bê şik zêdekirina bisporên televîzyonê beşek e ku girêdayê pêşketina bingehîn ya sîstem û organîzeyaya perwerdeya giştî ye.

NAVEROK

SIBAT 2011

Hişyarîya bi xwe, di navbera nasnameya niştîmanî û neteweyî de

MARWAN OTHMAN

► R. 1

Gava rejîmên eraban dihejin

RIZA DİNÇ

► R. 1

Ji ÇAPEMENÎYÊ

► R. 2

Ya nemumkin diqewime

SERGE HALIMI

► R. 3

Bi awirê hevalbendên wê, dîplomasiya amerîkî

PHILIP GOLUB

► R. 5

Jinên başûrî û vejîna femînîzmê

CAMILLE SARRET

► R. 7

Girtîbûna rizgarker

CATHY FOUREZ

► R. 8

Jinbûn li Çînê...

LAURENT BALLOUHEY

► R. 9

Amerîkaya Latîni xwe vedixwîne Rojhilata Navîn

MAURICE LEMOINE

► R. 9

Li Başûrê Sûdanê kronîka serxwebûnekê

MARC LAVERGNE

► R. 10

Başûrê Sûdanê – dema damezirandina dewletekê hatiye

ANNE-FELICITAS GÖRTZ

► R. 11

Bêstîqrarkirina dewletan û jihevçirandina gelan li cem bîrên petrolê

AHMAD FAROUGHY

► R. 12

PDKÎ çareserîyeke federal dixwaze

ANA-HELENA KRULICH-GHASSEMLOU

► R. 13

Çîrûska pêşî: Mihemed Bouazîzî

OLIVIER PIOT

► R. 14

Guherîneke çawa li pêş Tûnisê ye?

AMIN ALLAL

► R. 16

Êdî kes li benda Godot nîne...

CELİL KAYA

► R. 17

Tûnis û serhildana biserketî

HICHAM BEN ABDALLAH EL ALAOU

► R. 18

Çavdêriyên sefirekî

ERIC ROULEAU

► R. 19

Cezayir: Dewlet, civak, nakokiyên welatekî

KADER A. ABDERRAHIM

► R. 20

Di neynika şoreşa tûnisî re Misir

SARAH BEN NEFISSA

► R. 21

Gelo bi rastî jî dawîya sira bankayên swîsreyî tê?

SÉBASTIEN GUEX

► R. 22

Kultur - Politik

KEJO BAJAR

► R. 23

Forma Abonetiye

Nav:

Name

Navnîşan:

Address

Koda Postayê:

Postcode

Bajar:

City

Telefon:

E-Mail:

Abonetiya salane (12 hejmar!)

Almanyayê (50 €) Derveyî Almanyayê (60 €)

Abonetiya dijîtal (20 €)

Independent Kurdish Media Group GmbH (IKMG)
Carnotstr. 4 - D-10587 Berlin

Berliner Volksbank - Hesab/Account/Konto: 2284 1230 10 - BLZ: 100 900 00
IBAN: DE78 1009 0000 2284 1230 10 - BIC/SWIFT: BEVODEBB